

“ग्रंथालयशास्त्राच्या ‘ज्ञानगंगोत्री’ या त्रैमासिकातून प्रकाशित
झालेल्या साहित्याच्या आशय विश्लेषणाचा अभ्यास”

टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ पुणे येथील ग्रंथालय आणि
माहितीशास्त्र या अभ्यासक्रमाच्या एम्. फिल. पदवी करिता
सादर करण्यात आलेला संशोधन प्रकल्प

● संशोधन वर्ष ●

२०११-२०१२

● संशोधक ●

श्री. चव्हाण निवृत्ती जगन्नाथ

● मार्गदर्शक ●

डॉ. सुनिता बर्वे

N C L PUNE

टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, गुलटेकडी पुणे - ४११०३७.

मार्गदशकाचे प्रमाणपत्र

असे प्रमाणित करण्यात येते की, टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ पुणे ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र या विषयातील एम. फील. या पदवीकरीता श्री. चव्हाण निवृत्ती जगन्नाथ (PRN 10411000248) या संशोधकाने “ग्रंथालयशास्त्राच्या ‘ज्ञानगंगोत्री’ या त्रैमासिकातून प्रकाशित झालेल्या साहित्याच्या आशय विश्लेषणाचा अभ्यास’ या विषयावरील संशोधन प्रकल्पाचे काम माझ्या मार्गदर्शनाखाली समाधानकारकरित्या पूर्ण केलेले आहे.

सदर संशोधन प्रकल्पामध्ये त्यांनी नमूद केलेली माहिती व संशोधनात्मक विधाने हि माझ्या माहिती प्रमाणे बरोबर आहेत.

मार्गदर्शक

डॉ. सुनीता बर्वे

NCL, PUNE

ठिकाण - पुणे

दिनांक :

अभ्यासकाचे प्रमाणपत्र

संशोधक श्री. चव्हाण निवृत्ती जगन्नाथ(PRN-10411000248) असे प्रमाणित करतो कि “ग्रंथालयशास्त्राच्या ‘ज्ञानगंगोत्री’ या त्रैमासिकातून प्रकाशित झालेल्या साहित्याच्या आशय विश्लेषणाचा अभ्यास” या संशोधन प्रकल्पातील संपुर्ण माहिती ही मुळ संदर्भातून संकलित केली असून त्या माहितीचा संदर्भ योग्य त्या ठिकाणी नमूद केला आहे.

हा संशोधन प्रकल्प माझा स्वतःचा असून या विषयावर यापूवी संशोधन झालेले नाही याची मी खात्री करून घेतली आहे. तसेच मी हा शोध प्रकल्प इतर कोणत्याही विद्यापीठात सादर केलेला नाही.

अभ्यासक

चव्हाण निवृत्ती जगन्नाथ

ठिकाण-पुणे

दिनांक :

मनोगत

सर्वप्रथम मी विद्या बोधकारी यशः सुखकारी हे ब्रिदवाक्य ठेवून स्वातंत्रपूर्व १९२१ साली स्थापन करण्यात आलेल्या टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ पुणे, या विद्यापीठाचा विद्यार्थी होण्याचा संधी मला मिळाली याचा मला सार्थ अभिमान वाटतो. सन २०११-१२ या शैक्षणिक वर्षात टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ पुणे, येथे एम. फील. इन लायबरी सायन्स या पदवी अभ्यासक्रमासाठी प्रवेश घेतल्यावर अभ्यासक्रमाचा एक भाग म्हणून संशोधन प्रकल्प हाती घेतला. हा प्रकल्प करण्यासाठी हा विषय निवडण्याचे मुख्य कारण म्हणजे आज समाजात ग्रंथालयांची जबाबदारी फार वाढलेली आहे त्यासाठी ग्रंथालयांच्या भूमिकेत बदल होणे अत्यंत आवश्यक आहे. विद्यार्थी, प्राध्यापक, संशोधक या सर्वांनाच विविध कामांसाठी ग्रंथालयाची गरज भासते. अन्न, वस्त्र व निवारा या मानवाच्या मूलभूत गरजांबरोबर आज ज्ञान ही देखिल मानवाची मूलभूत गरज होऊन बसलेली आहे. आज माहिती तंत्रज्ञानाच्या स्फोटामुळे माहितीची प्रचंड प्रमाणात निर्मिती होत आहे. दैनंदिन घडामोडी संदर्भात वाचकास, मानवास इतःभूत ज्ञान असणे महत्त्वाचे होवून बसलेले आहे. माहितीचे आशय विश्लेषण करून ती वापरण्यास योग्य अशी बनविणे हि काळाची गरज बनलेली आहे. ग्रंथालयात येणा-या वाचकांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी आधिक तत्परतेने काम करणे आवश्यक

असते. माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रात झालेल्या प्रगतीचा वापर करून वाचकांच्या गरजा पूर्ण करणे महत्वाचे आहे.

ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकाचे प्रकाशन हे सन २००० साला पासून झालेली आहे. संशोधकाने संशोधनासाठी निवडलेल्या विषयावर सर्व बाजूनी विचार करणे कमप्राप्त ठरते. संशोधनाद्वारे माहितीचे आशय विश्लेषण करून वाचकांच्या गरजा कशा पूर्ण करता येतील व वाचकांचा वेळ कसा वाचविता येईल हे ध्येय समोर ठेवून संशोधकाने हा संशोधन विषय निवडलेला आहे. ग्रंथालयामध्ये येणा-या विविध विषयावरची नियतकालिके यांतील माहितीचे आशयात्मक विश्लेषण करून वाचकांना ती उपलब्ध करून देता येईल. संशोधकाने या संशोधनांद्वारे ग्रंथालयांना आवश्यक असणा-या नविन तंत्रज्ञान आज्ञावली, आशय विश्लेषण पध्दती इत्यादी विषयी माहिती मिळवली आहे. संशोधनाचे उद्दिष्ट्ये निश्चित केल्या नंतर माहिती मिळविण्यासाठी ग्रंथालय संशोधनांमध्ये वापरण्यात येणा-या आशय विश्लेषण या पध्दतीचा अवलंब करून व प्रत्यक्ष अनुभवाद्वारे हा प्रकल्प लिहला आहे व निष्कर्ष काढलेला आहे.

सदर संशोधन अहवालाचा उपयोग भावी संशोधकांना पुढील काळात होवू शकेल.

धन्यवाद !

चव्हाण निवृत्ती जगन्नाथ

संशोधक

ऋणनिर्देश

टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ पुणे हे महाराष्ट्रातील स्वातंत्र पूर्व काळातील विद्यापीठातून माझ्या सारख्या होतकरू तरुणाला ज्ञान घेण्याची अनमोल संधी या विद्यापीठाने मला उपलब्ध करून दिल्याबद्दल मी त्यांचा ऋणी आहे.

तसेच प्रस्तूत संशोधन प्रकल्प सादर करण्यासाठी टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ पुणे यांच्याकडून संधी उपलब्ध करून दिल्याबद्दल मी या विद्यापीठातील ग्रंथालयशास्त्र विभाग प्रमुख श्रीमती खंदारे मॅडम, सुजाता मॅडम, हरपुडे मॅडम तसेच सर्व इतर ग्रंथालय कर्मचारी यांचा ऋणी आहे. प्रस्तूत प्रकल्पाच्या मार्गदर्शिका डॉ. सुनिता बर्वे मॅडम यांचा देखिल मी शतःशहा आभारी आहे कारण त्यांनी वेळोवेळी केलेल्या मार्गदर्शनामुळेच मी आज हा प्रकल्प पूर्ण करू शकलो. सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे मी संशोधन कार्य करताना सिंहगड कॉलेज ऑफ मॅनेजमेंट वडगांव बु॥ पुणे या महाविद्यालयाचे ग्रंथपाल श्री. तादगे सर, श्री. राहूल सर, तसेच माझे मित्र श्री. भुंजेसर व सुनिता लिंगे मॅडम, पिसे मॅडम इतर सेवक वर्ग यांनी केलेल्या सहकार्या बद्दल मी त्यांचा आभारी आहे. तसेच प्रकल्प तयार करताना माझी पत्नी व माझे सहकारी यांनी देखिल खूप मदत केली त्याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे.

चव्हाण निवृत्ती जगन्नाथ

संशोधक

अनुक्रमणिका

अनं.	शीर्षक	पृष्ठ क.
I	अभ्यासकाचे प्रमाणपत्र	I
II	मार्गदर्शकाचे प्रमाणपत्र	II
III	मनोगत	III
IV	ऋणनिर्देश	V
प्रकरण १ ले		
१.१	प्रस्तावना	१-२
१.२	संशोधन विषय	३
१.३	विषय निवडीचे महत्त्व	४
१.४	विषय निवडीची व्याप्ती	५
१.५	संशोधनाची उद्दिष्ट्ये	६
१.६	गृहितके	७
१.७	संशोधन पध्दती	७-८
१.८	साहित्यशोध	९-१४
प्रकरण २ रे		
२.१	ज्ञानगंगोत्री विषयी माहिती	१५-१६
२.२	भारतातून प्रसिध्द होणारी इतर ग्रंथालय नियतकालिके	१७-२९
	List of Journals in Library & Information Sciences	३०-३१
	Compiled List Of Journals In Library And Information Science	३२-३४

प्रकरण ३ रे		
३.१	प्रस्तावना	३५-३६
३.२	आशय विश्लेषणाचा अर्थ	३६-३७
३.३	आशय विश्लेषणाचा इतिहास	३७-३९
३.४	आशय विश्लेषण	३९-४१
३.५	आशय विश्लेषणाच्या व्याख्या	४१-४२
३.६	आशय विश्लेषणाची एकक	४२-४४
३.७	आशय विश्लेषणाचे महत्त्व	४४-४५
३.८	आशय विश्लेषणाचे प्रकार	४५-५२
३.९	आशय विश्लेषणाचे उपयोग	५२-५५
प्रकरण ४ थे		
	संकलित माहितीचे विश्लेषण आणि सादरीकरण	५६-९८
प्रकरण ५ वे		
	निष्कर्ष व शिफारशी	९९-१०४
	संदर्भसूची	१०५-१०९

प्रकल्प अहवालातील कोष्टकांची यादी

अ.नं.	कोष्टकाचे शीर्षक	पृ. क्र.
१	लेखकांनी एकूण लिहलेल्या लेखांचा कोष्टक	५३-५६
२	लेखक कोणत्या ऑरगनायझेशन मध्ये काम करतात ते दर्शविणारे कोष्टक	५८-६१
३	ज्या विषयावर एकापेक्ष जास्त लेख प्रसिध्द आलेले नाहित अशा लेखांचे कोष्टक	६४-६६
४	लेखक कोणत्या भागातील आहेत त्यांच्या एकूण संख्या दर्शविणारे कोष्टक	६७
५	लेखकांनी ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये लिहलेल्या पानांची संख्या दर्शविणारे कोष्टक (सन २००३-२०११)	६९, ७१ ७४, ७६ ७७, ७९ ८०, ८१ ८३, ८४ ८५, ८६ ८७, ८८ ९०.
६	जीवन पटावरती प्रसिध्द होणा-या लेखांचा कोष्टक	९२

प्रकल्प अहवालातील आलेखांची यादी

अ.नं.	आलेखाचे शीर्षक	पृ.क.
१	दरवर्षी प्रसिध्द होणा-या लेखांचा आलेख	५२
२	कोण-कोणत्या विषयावर लेखांचे प्रसारण झालेले आहे हे दर्शिविणारा आलेख	६३
३	लेखक कोणत्या भागातील आहेत त्यांची एकूण संख्या दर्शिविणारा आलेख	६८
४	लेखकांनी ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये लिहलेल्या एकूण पानांची संख्या दर्शिविणारे आलेख (सन २००३-२०११)	७२,७५,७८ ८१,८४,८६

प्रकल्प अहवालातील पायचार्ट यांची यादी

अ.नं.	पायचार्टचे शीर्षक	पृ.क.
१	लेखकांनी ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये एकूण लिहलेल्या पानांची संख्या दर्शिविणारे पायचार्टस् (सन २००५, २०१०, २०११)	७०, ७५, ८८, ९०

प्रकरण १ ले

१.१ प्रस्तावना :

मनुष्य प्रतिकांपेक्षा भाषांच्या माध्यमांतून आपले विचार आधिक व्यक्त करित असतो. कारण ती भावना ज्ञान मत विचार मुल्ये यांना अभिव्यक्त करण्यास मदत करते. आज माहितीचा विस्फोट झालेला आहे. जगामध्ये प्रचंड प्रमाणात माहिती दररोज निर्माण केली जात आहे. या माहितीचे एकत्रीकरण करून ठेवणे, साठविणे, तिची प्रतिप्राप्ती करणे अत्यंत अवघड झालेले आहे. लिखित साहित्यामुळे मुद्रित साहित्याचे महत्व वाढलेले आहे. कारण त्या लिखाणाद्वारे लोकांचे आकलन वाढले प्रेरित झाले व अन्यायाला प्रतिरोध करू लागले. परंतु आज मुद्रित माध्यमांपेक्षा हि टेलिव्हीजन, रेडिओ, सिनेमा, दूरध्वनी, कॉम्प्युटर, ई - मेल, मोबाईल इत्यादी माध्यमे विचार, विश्वास मुल्ये यांचे प्रसारण करतात हि संचार माध्यमे विचार लिखित आणि चित्रित विश्लेषण आता प्रसाराच्या वृ-हत श्रृंखलेच्या आधारावर सामग्री काढून घेण्याची एक कमबध्द प्रक्रिया झालेली आहे. त्यामुळेच आशय विश्लेषण आणि तिचे व्यवस्थित वर्णन करण्यासाठी संशोधन तंत्राच्या स्वरूपात मुल्यांकित करणे आवश्यक आहे. ....^१

आज सर्वच ग्रंथालयांना सर्व निर्माण झालेले वाचन साहित्य खरेदी करणे किंवा एवढ्या प्रचंड साहित्याची साठवणूक करणे जिकरीचे होऊन बसलेले आहे. त्यामुळे त्यांचे दैनंदिन कामकाजांमध्ये प्रचंड आडचणी, समस्या

इत्यादी गोष्टींना सामोरे जावे लागत आहे. याच्यावरती पर्याय म्हणून त्या साहित्यांचे आशय विश्लेषण करून थोडक्यात माहिती उपलब्ध करणे गरजेचे आहे. त्यामुळे वाचकांना हवे आसणारे संदर्भ, पुरावे जलद उपलब्ध होण्यास मदत होऊन कर्मचा -यांच्या वेळेचा अपव्यय होणार नाही.

आशय विश्लेषण हे द्वितीय सामग्री विश्लेषणाने लिखित सामुग्रीतून सुचना अथवा तथ्यांना संकलित करण्याची एक प्रमुख पध्दती आहे. या पध्दतीचा उपयोग सामाजिक संशोधनात अधिकाधिक प्रमाणात केला जात आहे. त्यामुळे आज ह्या पध्दतीचे महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत आहे. एक भरून घेतलेली प्रश्नावली अथवा अनुसुची हिचे विश्लेषण करणे म्हणजेच त्याचे आशय विश्लेषण करणे होय. आशय विश्लेषणाचा संबंध CONTENTशी होत असतो. ज्या प्रमाणे वर्तमानपत्रे, टेलिव्हिजन, चित्रपट इत्यादीद्वारे विविध विषयावर माहितीचे प्रसारण केले जात असते. त्याच प्रमाणे ग्रंथालय संदर्भात विविध चर्चा, संवाद, परिषदा याद्वारे अत्यंत नवीन माहिती विचार ह्यांची निर्मिती होत असते. यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ नाशिक या विद्यापीठाच्या ग्रंथालय व माहितीशास्त्र विभागाद्वारे ज्ञानगंगोत्री हे त्रैमासिक सातत्याने प्रसिध्द केले जात आहे.

१.क-हाडे, वी.एम.,“शास्त्रीय संशोधन पध्दती”:तिसरी आवृत्ती, पिंपळपुरे अँड कं. पब्लिकेशन,जून २०११, नागपूर, पृ. ३७९.

या मासिकांमध्ये ग्रंथालयाच्या विषयावरती विविध सदस्यांचे विचार प्रसारित केले जातात. त्या सर्वांचे मिळून तीन महिन्यांच्या अंकांमध्ये त्याचे प्रसारण केले जाते. अत्यंत अल्प किंमत देऊन ते अंक इतर ग्रंथालयाला पाठविले जातात.

ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिक अंकामध्ये ग्रंथालयाच्या संदर्भात येणा-या आडचणी, नवीन अद्यावत तंत्रज्ञान, त्यांचा वापर ग्रंथालयांचे व्यवस्थापन आधुनिक ग्रंथपालन आव्हाने, कर्मचा-यांना विविध ग्रंथालय आज्ञावलींचे ज्ञान देणे, पूर्वीची ग्रंथालये आणि आजची ग्रंथालये नवीन तंत्रज्ञानाचे फायदे तोटे इत्यादी विषयावर चर्चा कोणकोणत्या परिषदा आयोजित केल्या जातात याबद्दलची माहिती ज्ञानगंगोत्री या नियतकालिकांतून प्रसिध्द केली जाते. या माहितीचा अभ्यास करून ग्रंथपालांनी त्यांना येणा-या आडचणींना कसे सामोरे जावे हा त्यामागील उद्देश असतो. निर्माण होणा-या आर्थिक आडचणींवर कशा प्रकारे मात करता येईल इमारतीतिल ग्रंथालयाच्या जागेची कमतरता यावर मात करणे कसे शक्य होईल याविषयी इत्यादी व असंख्य समस्यांवर उपाय कसे शोधता येईल या विषयी ज्ञानगंगोत्रीमध्ये मार्गदर्शन केले जाते.

9.2 संशोधन विषय :

“ ग्रंथालयशास्त्राच्या “ज्ञानगंगोत्री” या त्रैमासिकातून प्रकाशित झालेल्या साहित्याच्या आशय विश्लेषणाचा अभ्यास.”

१.३ विषय निवडीचे महत्त्व :

माहितीचा स्फोट झाल्याने जागतिक ज्ञानामध्ये दरवर्षी प्रचंड प्रमाणात भर पडत आहे. त्यामुळे ग्रंथ, नियतकालिके, वृत्तांत इत्यादींच्या साधना मध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेले आहे. च्याच बरोबर पेटंटस, मानके, अप्रकाशित प्रबंध, दृकश्राव्य साधने दिवसेंदिवस वाढत आहेत. तंत्रज्ञानाच्या प्रसारामुळे आणि संगणकाच्या उपयोगामुळे आंतरराष्ट्रीय डेटाबेस, सी. डी. रॉम, ई-मेल आणि माहिती पेढयाना जोडणारी नेटवर्क्स मोठ्या प्रमाणावर विकसित होत आहे. शिक्षाणच्या प्रसारामुळे शाळा महाविद्यालये, विद्यापीठे, संशोधन संस्था, शासकिय संस्थांच्या ग्रंथालयाची संख्या वाढत आहे. बरोबर वाचकांच्या मागण्याही असंख्य वाढत आहेत. या वाचकांच्या मागण्याची जास्तीत जास्त पूर्तता करण्यासाठी निर्माण होणा-या माहितीचे विश्लेषण करून ती वापरण्यास योग्य करणे गरजेचे होऊन बसलेले आहे. तिचे पृथक्करण करून विविध प्रक्रिया करून वाचकांना उपलब्ध करून देणे यावर जादा भर दिला जात आहे.

विविध विषयावर माहिती असणारे नियतकालिके या मधून नविन नविन माहितीचे सतत प्रसारण होत असते. हि सर्व माहिती अभ्यासकांना संशोधकांना व वाचकांना अत्यंत महत्त्वाची असते डॉ. एस. आर. रंगनाथन यांच्या ग्रंथालय शास्त्राच्या ४थ्या सुत्राप्रमाणे 'वाचकांचा वेळ वाचवा' या नियमांचे पालन होण्यासाठी ती माहिती वाचकांना वेळेवर अचूक व त्वरीत उपलब्ध करून दिली गेली पाहिजे.

या अनुषंगाने नवीन प्रचलीत अशा विषयावर संशोधन व्हावे हा उद्देश ठेऊन “ग्रंथालयशास्त्राच्या ‘ज्ञानगंगोत्री’ या त्रैमासिकांतून प्रकाशित झालेल्या साहित्याच्या आशय विश्लेषणाचा अभ्यास” या विषयाची संशोधकाने संशोधनासाठी निवड केलेली आहे. कारण ज्ञानगंगोत्री हे त्रैमासिक मराठी भाषेतून प्रसारीत होत असते. त्यामध्ये प्रामुख्याने ग्रंथालयावददल येणा-या आडचणी त्यावस्ती उपाय यावददलची माहिती दिलेली असते या सर्वांद्वारे ग्रंथपालांना माहिती पुरविली जाते. त्या माहितीचा वापर कसा करून घेणे या विषयाचे ज्ञान त्यामध्ये समाविष्ट केलेले असते. ज्ञानगंगोत्री या अंकामध्ये प्रसिध्द होणा-या सर्व लेखांचा सविस्तर अभ्यास होणे गरजेचे आहे. म्हणून प्रस्तुत प्रबंधात संशोधकाने हा विषय निवडलेला आहे.

१.४ विषय निवडीची व्याप्ती :

प्रस्तुत संशोधनाची व्याप्ती हि ग्रंथालयशास्त्राच्या ज्ञानगंगोत्री या नियतकालिकांपुरतीची मर्यादित असणार आहे.

मर्यादा :

प्रस्तुत संशोधनाची मर्यादा ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिक अंक सन २००३ ते २०११ पर्यंत प्रसारीत झालेल्या लेखांपुरतीच मर्यादित राहणार आहे. कारण ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकाचे जुने अंक उपलब्ध नाहीत. तसेच २००४ ते आज पर्यंत सर्व अंक ऑन लाईन उपलब्ध आहेत.

१.५ संशोधनाची उदिष्टये :

१. आज पर्यंत ज्ञानगंगोत्री या मासिकातून किती लेख प्रसिध्द झालेले आहेत याचा आढावा घेणे.

२. प्रसिध्द होणारे लेख ग्रंथालयशास्त्राच्या कोणत्या विषयावर प्रसिध्द झालेले आहेत याचा अभ्यास करणे.

३. सर्वात जास्त लेख कोणत्या विषयावर प्रसिध्द होतात याचा अभ्यास करणे.

४. कोणत्या लेखकाने ज्ञानगंगोत्रीमध्ये जास्त लेख प्रसिध्द केले आहेत.

१.६ गृहितके

१. ज्ञानगंगोत्री मध्ये नवीन ग्रंथालयशास्त्रातील विषयावर जास्त लेख प्रसिध्द होत नाहीत.

२. इतर मासिकांमधून प्रसिध्द होणा-या लेखांपेक्षा ज्ञानगंगोत्रीमध्ये खूप कमी प्रमाणात लेख प्रसिध्द होतात.

१.७ संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी 'आशय विश्लेषण' या पध्दतीचा वापर केला आहे.

ज्ञानाचे क्षेत्र व्यापक करण्याकरिता समस्यांचे आकलन व निराकरण करण्याकरिता आणि एकंदर मानवी जीवन प्रगतशील व समृध्द करण्याकरिता संशोधन हे महत्त्वाचे साधन समजले जाते. कारण कोणत्याही विषयाचा विकास हा त्या विषयाचा अभ्यास आणि त्या विषयातील संशोधन यावर अवलंबून असतो. ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्राचा विकास ही त्या विषयातील शंभर हून आधिक वर्षातील संशोधनाचा परिणाम आहे. थोडक्यात अभ्यास आणि संशोधनाशिवाय

ज्ञानवृद्धी होऊ शकत नाही. संशोधन वृत्ती ही सामाजिक हिताची गोष्ट असल्याने आणि ग्रंथालये ही सामाजिक संस्था असल्याने ग्रंथपालांनी ग्रंथालयात येणा-या संशोधकांना आणि अभ्यासकांना नविन नविन संशोधन पध्दती विषयी माहिती देऊन मदत केली पाहिजे.

जगात ग्रंथालयशास्त्रावर अस्तित्वात असल्याच्या सर्व विषयावर संशोधन झालेले आहे व होत आहे. प्रत्येक विषयातील तज्ज्ञांनी संशोधनाची संकल्पना व अर्थ त्या त्या नुसार स्पष्ट केलेला आहे. म्हणून संशोधनाची संज्ञा व अर्थ समजावून घेणे आवश्यक आहे.

१.७.१ संशोधनाच्या व्याख्या

संशोधन या शब्दाला इंग्रजीत रिसर्च असे म्हणतात. रिसर्च हा शब्द 'फ्रेंच सर्चिंर' या शब्दापासून आलेला आहे. याचा अर्थ पुनः पुनः शोध घेणे आसा आहे.

१. सी. ए. मोझर :

“संशोधन म्हणजे सामाजिक घटना आणि समस्यांबाबत नवीन ज्ञानप्राप्ती करिता करण्यात आलेल्या व्यवस्थित संशोधनाला सामाजिक प्रबोधन असे म्हणतात.”.....^१

“Systematic investigation to gain new knowledge about social phenomenon & problem call social research.”

२. साधू आणि सिंग :

“संशोधनामध्ये सत्यता पडताळून पाहण्यासाठी सतत व पध्दतशीर अभ्यास पुनः पुनः केले जाऊन निष्कर्ष काढले जातात.”

“Re- examin & to reunderstanding things may rightly be called research”.....^२

३. बुशा आणि हार्टर :

“A more efficient and effective approach to expand knowledge however is the conduct of special planned and structure investigation a process known as research.” ...^३

४. जे. डब्लू वेस्ट :

“कोणत्याही गोष्टीचा ‘शोध घेण्यासाठी संघटित ज्ञानाचा विकास घडवून आणण्यासाठी संशोधन हे ऋणवध्द म्हणजे व्यवस्थित आणि पध्दतशीर असावे लागते.” ...^४

५. रा.श. मुळे आणि उमाठे :

“ज्ञान मिळवण्यासाठी वैज्ञानिक पध्दतीचा उपयोग करण्याची प्रक्रिया म्हणजे संशोधन होय.”...^५

---

१. आगलावे,प्रदिप “संशोधन पध्दती शास्त्र व तंत्र” नागपूर, विद्याप्रकाशन, २०००, पृ.१७.

२. Sadhu A. N. and Singh, “Research methodology in social Science”, Bombay himalaya pub. House ,1993, p. 287.

३ Bhusha chrles,and Harter stephens p., “Research methodology in Librarianship”, Thechnique and interpretation” New Yourk, Academic press, 1980, p. 3

४ Best, J. W. “Research in Education”, New Delhi, printice hall, 1993, p. 15.

५ मुळे, रा.श., आणि उमाठे, वि.ल.,“शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे” नागपूर, म. वि. ग्रंथालय, २री आवृत्ती, १९८७, पृ.१३.

१.८ साहित्यशोध :

साहित्यशोध घेतल्याने संशोधकाने निवडलेल्या विषयासंबंधीची संपूर्ण माहिती प्राप्त होते. त्या विषयामध्ये आज पर्यंत किती प्रमाणात संशोधन झालेले आहे याची माहिती प्राप्त होते. त्यामुळे अनावश्यक माहिती व माहितीची पुनरावृत्ती टळते. पुढील लोकापयोगी संशोधनास चालना मिळते.

ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र या विषयावर विविध नियतकालिकांतून माहिती सतत प्रसिध्द केली जाते. त्यामध्ये प्रामुख्याने ज्ञानगंगोत्री,ग्रंथपरीवार ILA Bulletin ,IASLIC Bulletin, Desidoc LIST ,इत्यादी व अशा अनेक नियतकालिकांतून ग्रंथालयाविषयी माहितीचे प्रसारण केले जात आहे.

“साहित्यशोध म्हणजे त्या विषयावरती पूर्वी झालेल्या संशोधना विषयीचा आढावा घेणे होय.”

प्रस्तूत संशोधन पूर्वी झालेले आहे का हे जाणून घेण्याकरिता संशोधकाने यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठासह इतर विद्यापीठांतर्गत सादर झालेल्या प्रस्तूत विषयाशी संबधीत संशोधन कार्याचा शोध घेतला असता त्या मध्ये कोण कोणत्या नियतकालिकावरती मासिकामध्ये वर्तमान पत्रातील पुरवणी साहित्यसूची पत्रिका वार्षिक अंक अभ्यास केंद्रावरती सादर झालेले संशोधन प्रकल्प इत्यादी विषयावर संशोधन झालेले आहे याचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. व त्या वरून असे लक्षात आले कि ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकाचे

“आशय विश्लेषण” या विषया वरती आज पर्यंत अभ्यास झाल्याचे आढळून आलेले नाही.

१. नितिन नंदकुमार सेलूरकर, यांचे संशोधन कार्य

य. च. म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लिब. आय. एस्सी. पदवी अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प २००६-२००७.

शीर्षक : “इयास्लीक बुलेटीन मधील लेखांचे आशय विश्लेषण एक अभ्यास.”

वरील प्रस्तुत अभ्यासामध्ये सेलूरकर यांनी इयास्लीक बुलेटीन या नियतकालिकाचे सन २००० ते सन २००६ पर्यंत प्रसिध्द झालेल्या सर्व अंकाचा विश्लेषणात्मक अभ्यास केलेला होता.

१. अंकामध्ये कोण कोणत्या विषयावर प्रसारण केले जाते.

२. त्या विषयाचे प्रमाण शोधून काढणे.

३. सर्वात जास्त कोणत्या विषयावर अंकाचे प्रसारण झालेले आहे हे शोधणे.

अशा प्रकारचे उद्दिष्ट्ये या संशोधन कार्यात निवडण्यात आलेली होती.

२. जगन्नाथ विठ्ठलराव पटाईत, य.च.म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प २००८-२००९

शीर्षक : “ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र निष्णात शिक्षणक्रम अंतर्गत उस्मानावाद अभ्यास केंद्रावर सादर

झालेल्या संशोधन प्रकल्पांचा आशय विश्लेषणात्मक अभ्यास.”

या संशोधनाकरिता पटाईत यांनी उस्माबाद येथील य. च.म. मुक्त विद्यापीठाच्या अभ्यास केंद्रावर एम. लीब. आय. एस्सी. चे संशोधन प्रकल्प सन २००३-२००८ या कालावधी मध्ये सादर केलेले प्रकल्प यांचा आशय विश्लेषणात्मक अभ्यास निवडलेला होता.

१. ग्रंथालयशास्त्राच्या विषयावर किती प्रकल्प सादर केलेले होते.

२. कोणत्या विषयावर किती जादा प्रकल्प झालेले आहेत यांची संख्या शोधणे.

३. सर्वात कमी प्रकल्प कोणत्या विषयाचे सादर केलेले आहेत.

इत्यादी प्रकारची उद्दिष्टे ठेवलेली होती.

पटाईत यांनी या संशोधनाद्वारे असे शोधून काढले की सर्वात जास्त प्रकल्प हे ग्रंथालयाच्या केस स्टडी सेवा सुविधा ग्रंथालय वाचन साहित्य संग्रह इत्यादी विषयावर झालेले आहेत.

३. जयश्री भास्कर देसाई, यांचे संशोधन कार्य, य.च.म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प २००५-२००६.

शीर्षक : “धुळे जिल्ह्यातील वरीष्ठ महाविद्यालयाच्या वार्षिक अंकाचे आशय विश्लेषण एक अभ्यास.”

४. प्रतिभा वा. धूळे यांचे संशोधन कार्य, य.च.म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी

अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प २००८-२००९.

शीर्षक: “जर्नल ऑफ डॉक्युमेंटेशन या नियतकालिकातील लेखांचा आशय विश्लेषणात्मक अभ्यास.”

प्रस्तूत संशोधना करीता धुळे यांनी सन २००५ ते २००७ या कालावधी मध्ये जर्नल ऑफ डॉक्युमेंशन या नियतकालिकां मध्ये प्रसिध्द झालेल्या लेखांचा अभ्यास केला त्यांनी आपल्या संशोधनाद्वारे हे शोधून काढले की या नियतकालिकामध्ये कोणत्या विषयावर लेख प्रसिध्द होतात. एकूण लेखांची संख्या किती प्रत्येक वर्षी किती खंड प्रकाशित केले जातात. इत्यादी विषयीचे अध्ययन केलेले आहे.

५. रामभाऊ गोविंद भोसले, यांचे संशोधन कार्य य.च.म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प २००६-२००७.

शीर्षक : “जीवण शिक्षण या नियतकालिकांतील लेखांचे आशय विश्लेषण एक अभ्यास.”

वरील प्रस्तूत संशोधना मध्ये भोसले यांनी सन २००४-२००६ या कालावधी मध्ये जीवन शिक्षण या नियतकालिकामध्ये प्रसारीत झालेल्या लेखांचा अभ्यास केला. त्या मध्ये येणा-या अंकांच्या माहितीचे विश्लेषण केले.

६. निता तिजारे, यांचे संशोधन कार्य य.च.म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी

अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प
२००८-२००९.

शीर्षक : “शिक्षण संकमण या नियतकालिकातील
प्रकाशित लेखांचे आशय विश्लेषण.”

७. भिला पंडित ठाकरे, यांचे संशोधन कार्य य.च.म.
मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी
अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प
२००७-२००८.

शीर्षक : “अभिव्यक्ती : माध्यम चर्चेचे मराठी त्रैमासिक
याचे आशय विश्लेषण.”

८. मनोज रावसाहेब देवरे, यांचे संशोधन कार्य य.च.म.
मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी
अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प
२००९-२०१०.

शीर्षक : “साहित्यसूची या नियतकालिकाचे आशय
विश्लेषण.”

९. प्रदिप जोगेकर, यांचे संशोधन कार्य य.च.म. मुक्त
विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी
अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प
२००६-२००७.

शीर्षक : “दैनिक लोकमतच्या साप्ताहिक मंथन
पुरवणीतील येणा-या ग्रंथपरिक्षणाचा विश्लेषणात्मक
अभ्यास.”

१०. सुनिता नाडे, यांचे संशोधन कार्य य.च.म. मुक्त
विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी

अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प
२००७-२००८.

शीर्षक : “सन २००३-२००६ यावर्षातील ग्रंथपरीवार या
नियतकालिकां मधील माहितीचे आशय विश्लेषण.”

११. शिंदे, समीर शामराव, यांचे संशोधन कार्य टिळक
महाराष्ट्र विद्यापीठ अंतर्गत एम. फिल. पदवी
अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प
२००७-२००८.

शीर्षक : पुणे ‘शहरातील वास्तुशास्त्र महाविद्यालयीन
ग्रंथालयांचा अभ्यास: विश्लेषणात्मक पाहणी.

१२. साखरे, दादाराव वसंतराव, यांचे संशोधन कार्य
टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ अंतर्गत एम. फिल. पदवी
अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प
२००७-२००८.

शीर्षक : वसंतराव नाईकांचा राजकिय, सामाजिक
कार्यांचा विश्लेषणात्मक अभ्यास.

१३. पाटिल, विश्वजित, यांचे संशोधन कार्य टिळक
महाराष्ट्र विद्यापीठ अंतर्गत एम. फिल. पदवी
अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प
२००७-२००८.

शीर्षक : “annals of library & information studies” या
नियतकालिकांचा सन २००१-२००५ साली प्रसिध्द
झालेल्या साहित्याचा सायटेशन अँनॅलिसिस अभ्यास

प्रकरण २ रे

२.१ ज्ञानगंगोत्री

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ नाशिक या विद्यापीठाची स्थापना १ जुलै १९८९ रोजी झालेली आहे. या विद्यापीठाच्या ग्रंथालय व माहितीशास्त्र विभागाद्वारे 'ज्ञानगंगोत्री' हे त्रैमासिक सातत्याने प्रसिध्द केले जात आहे. या मासिकामध्ये ग्रंथालयाच्या विषयावरती विविध सदस्यांचे विचार प्रसारित केले जातात. त्या सर्वांचे मिळून तीन महिन्यांच्या अंकांमध्ये त्याचे प्रसारण केले जाते. अत्यंत अल्प किंमत देऊन ते अंक इतर ग्रंथालयाला पाठविले जातात.

ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिक अंकामध्ये ग्रंथालयाच्या संदर्भात येणा-या आडचणी, नवीन अद्यावत तंत्रज्ञान त्यांचा वापर ग्रंथालयांचे व्यवस्थापन, आधुनिक ग्रंथपालन आव्हाने, कर्मचा-यांना विविध ग्रंथालय आज्ञावलींचे ज्ञान देणे, पूर्वीची ग्रंथालये आणि आजची ग्रंथालये नवीन तंत्रज्ञानाचे फायदे तोटे इत्यादी विषयावर चर्चा कोणकोणत्या परिषदा आयोजित केल्या जातात याबद्दलची माहिती ज्ञानगंगोत्री या नियतकालिकांतून प्रसिध्द केली जाते. या माहितीचा अभ्यास करून ग्रंथपालांनी त्यांना येणा-या आडचणींना कसे सामोरे जावे हा त्यामागील उद्देश असतो. निर्माण होणा-या आर्थिक आडचणींवर कशा प्रकारे मात करता येईल इमारतीतिल ग्रंथालयाच्या जागेची कमतरता यावर मात करणे कसे शक्य होईल याविषयी इत्यादी व असंख्य समस्यांवर

उपाय कसे शोधता येईल या विषयी ज्ञानगंगोत्रीमध्ये मार्गदर्शन केले जाते.

तसेच माहिती तंत्रज्ञानाच्या अनुषंगाने बदलत्या परिस्थितीत ग्रंथालयीन कामकाज व देण्यात येणाऱ्या सेवांची सांख्याकि ठेवणे सांख्याकीच्या आधारे ग्रंथालय व्यवस्थापकांना ग्रंथालयीन उपक्रम परिणामकारक करण्या योग्य दिशादर्शन उपलब्धीसाठी मार्गदर्शन करणे इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांच्या द्वारे ग्रंथालयाना उत्कृष्ट डेटाबेसची निर्मिती शोध नाविन्य पूर्ण संकल्पनांच्या माहितीचे आदान, प्रदान सादरीकरण करण्यासाठी सभा, सम्मेलने, परिषदा, यांचे आयोजन विद्यापीठांमध्ये करण्यात येते.

ज्ञानगंगोत्रीचे सर्व अंक सर्व ग्रंथालयामध्ये वेळेत पोहचविता यावेत यासाठी विद्यापीठाने सन २००४ पासून सर्व अंक ऑनलाईन उपलब्ध केलेले आहेत जेणेकरून सर्व वाचकांना ते लगेच उपलब्ध होतील हा यामागचा उद्देश विद्यापीठाने ठेवलेला आहे. प्रसारीत होणा-या अंकामध्ये विविध विषयावरची माहिती दिलेली असते. या माहितीचा उपयोग करून ग्रंथालयाद्वारे वाचकांना कशाप्रकारे त्वरीत सेवा पुरविता येतील या विषयाचे ज्ञान अंतर्भूत केलेले असते. ज्ञानगंगोत्री हे ग्रंथालय विषयी मराठीतून माहिती प्रसारीत करणारे एकमेव नियतकालिक आहे. त्यातून पूर्णतः सर्व विषयाची माहिती मराठीतून प्रसिध्द केली जाते.

२.२भारतातून प्रसिध्द होणारी इतर ग्रंथालय नियतकालिके:

१. पर्ल (PEARL):

“A Journal of Library and Information Science” ह्या नावाने प्रसिध्द केले जाते. या नियतकालिका मधील सर्व माहिती हि इंग्रजी ह्या भाषेमधून प्रसारीत केलेली असते. या नियतकालिकाचे प्रकाशन हे “University library teachers association of India Andhra Pradesh Hydrabad” ह्याच्या द्वारे केले जात आहे. प्रत्येक वर्षी प्रामुख्याने ४ खंडामध्ये प्रसारण केले जाते. Print ISSN 0973-7081 असा आहे. तसेच ह्या नियतकालिकाचे सर्व अंक ऑन लाईन उपलब्ध आहेत. लायब्ररी क्षेत्रात काम करण-याना ह्या नियतकालिकाची उपलब्धता दिली जाते तसेच Library Professionals साठी ही उपलब्ध आहे. प्रामुख्याने ग्रंथालयाशी संबधीत असणा-या सर्वांसाठी याची उपलब्धता केली जाते. यासाठी निर्धारित किंमत आकरली जाते. दरवर्षी मार्च, जून, सप्टेंबर, आणि डिसेंबर ह्या महिन्यामध्ये प्रसारण केले जाते.

२. ज्ञानकोश:

ज्ञानकोश हे नियतकालिक प्रामुख्याने “Library Information Science Management” ह्या नावाने प्रसारण केले जाते. “Integrated Academic Of Management Teachonogy” ह्या द्वारे प्रकाशन केले जाते. ग्रंथालयाचे व्यवस्थापन ह्या विषयी सर्व माहिती ह्या नियतकालिकांतून सतत प्रकाशित केली जाते.

ग्रंथालयाचे व्यवस्थापन कसे करता येईल त्यासाठीचे नियोजन कोणत्या पध्दतीने आखता येईल. या विषयीची पूर्ण माहिती या नियतकालिकांतुन प्रसारित केली जाते. ग्रंथालया विषयीचे नवीन तंत्रज्ञान,विविध प्रकारच्या आज्ञावलींचे व्यवस्थापन कसे शक्य आहे. याची माहिती दिली जाते. तसेच आज्ञावली वापरताना येणा-या आडचणी ह्या विषयी उपायाची उपलब्धता दिलेली असते.

या नियतकालिकाचे ऑन लाईन प्रकाशन आहे. ISSN २२४९. ३१८२ असा आहे. दरवर्षी २ खंडामध्ये प्रसारण केले जाते. जून आणि डिसेंबर मध्ये प्रसारण केले जाते. Print Half Quarterly आहे.

३. ILA Indian library assoction bulletien:

Indian library assoction bulletien हि एक ग्रंथालयीन चळवळ आहे. ILA हे राष्ट्रीय लायब्ररी संघ आहे जो भारतीय ग्रंथालयांना प्रोहत्सान देत आसतो याचे सदस्य हे प्रामुख्याने महाविद्यालयीन सार्वजनिक विशेष तसेच ना फायदा ना तोटा यावर चालविल्या जाणा-या संस्था तसेच शाळेतील ग्रंथालये इत्यादींना सतत मदत करित आहेत.

ILA हे १९९३ पासून उच्च दर्जाच्या सेवा नविन कार्यक्रम त्यांच्या सदस्यांना व इतर खाजगी संस्था देत आहेत. ILA चे कार्यकारी संघ इतर घटक हे इतरांकडून सल्ले घेत आसतात.

भारतीय ग्रंथालय संघाची स्थापना १९३३ साली झाली. १३ सप्टेंबर १९३३ रोजी पहिल्यांदा ILA ची परिषद कलकत्ता येथे घेण्यात आली होती.

१ भारतामध्ये ग्रंथालयाचे भवितव्य स्थापने.

- २ ग्रंथालयीन प्रक्षिण देणे.
- ३ ग्रंथालयाचा दर्जा उंचावणे. तसेच १९३७ मध्ये आधिक उदिष्टयांवर भर देण्यात आला.
- १ ग्रंथालय शास्त्रातील संशोधनास प्रोहत्सान देणे.
- २ आंतरराष्ट्रीय संघटना मध्ये उदिष्टये सादर करणे.

१९७०

- १ बुलेटिनचे प्रकाशन नियतकालिके पुस्तके इत्यादिचे संघाद्वारे उदिष्ट साध्य करणे.
- २ ग्रंथालयाची स्थापना माहितीकेंद्राची निर्मिती आणि त्यांच्या इतर शाखाची स्थापना स्थापना करणे व ती कार्यान्वित करणे
- ३ ग्रंथालयीन कायद्या विषयी भारतामध्ये जागृती निर्माण करणे.

१९८७

- १ ज्यांना ग्रंथालय विषयी आवड काम करण्याची इच्छा आसेल ह्या सर्वांसाठी एक फॉर्म तयार करण्यात आला. तांत्रिक विषयी या विषयीच्या चर्चेत सहभाग देण्यात आला.
  - २ संस्थेतील ग्रंथालयाचे तपासणी करणे त्याचे शिक्षण देणे.
  - ३ ग्रंथालयाचे व्यवस्थापन आणि पध्दती व सेवा याविषयी प्रमाणके नॉर्म्स व मार्गदर्शन ठरविणे.
- पर्यंत दिल्ली मध्ये होते. नंतर ते कलकत्ता येथे पुर्नःस्थापन करण्यात आले.

ऑफिस :

कलकत्ता ग्रंथालया मध्ये १२ वर्षांपासून होते. पुढे १९४६ मध्ये दिल्ली मध्ये स्थापन केले. ILA चे कार्यालय १९५३

१९६४ मध्ये दिल्ली सार्वजनिक ग्रंथालयामध्ये ILA चे कार्यालय हालविण्यात आले पुन्हा २४ मे १९७० मध्ये सदस्यांच्या परिषदेत असा निष्पत्ती घेण्यात आला की ILA चे कार्यालय न्यू दिल्ली येथे स्थापन करावे. त्याचे कार्यालय एका खोलिमध्ये स्थापन केले. एका कर्मशियल विल्डींगमध्ये उभारण्यात आले. आता या कार्यालयाचे दक्षिण दिल्ली मध्ये ठिकाण आहे. एप्रिल १९८२ पासून आजपर्यंत येथूनच काय चालविले जाते.

४. SERLS – JOURNAL OF INFORMATION MANAGEMENT:

शारदा रंगनाथन इन्डॉमेंट लायब्ररी हया नावाने प्रकाशित केले जाते. प्रत्येक वर्षाला ६ खंड प्रकाशित केले जातात. ऑन लाईन प्रकाशन १९७६ - २४७७. प्रिन्ट प्रकाशन ०९७२-२४६७ आहे. वर्षाला प्रत्येक दोन महिन्यामध्ये या नियतकालिकाचे प्रकाशन केले जाते. प्रामुख्याने फेब्रुवारी, एप्रिल, जून, ऑगस्ट व डिसेंबर मध्ये प्रकाशन केले जाते.

SERLS ची उद्दिष्टे

१ भारतातील ग्रंथालय आणि माहितीकेंद्र यांच्या सेवा मध्ये वाढ करणे

२ ग्रंथालय आणि माहितीकेंद्राना या बदलाचे प्रशिक्षण देणे.

३ विविध विषयावर कार्यक्रम आखणे

४ ग्रंथालय विषया वरती झालेले संशोधन ग्रंथालयामध्ये अभ्यासक्रमा मध्ये वापरात आणणे.

SERLS या नियतकालिकाचे सन २००० ते आज पर्यंत ५० खंडामध्ये प्रकाशन करण्यात आलेले आहे. सन २००० ते २००९ पर्यंत प्रत्येक वर्षाला फक्त ४ खंडामध्ये प्रकाशन केले जात होते. परंतु सन २०१० पासून प्रत्येक वर्षी ६ खंडामध्ये प्रकाशन केले जात आहे.

५.DESIDOC Journal Of Library & Information Science Technology

हया नियतकालिकामध्ये प्रामुख्याने ग्रंथालयात जे नविन बदल,तंत्रज्ञान आलेले आहेत या विषयावर माहिती प्रसारित केलेली असते. हयाचा फायदा, ग्रंथालयाला, कर्मचारी, विद्यार्थी, लायबरी व्यावसायिक, आणि इतर आवड आसणा-यांना कसा करून घेता येईल यावर माहिती प्रसारण केली जाते. हया नियतकालिकाचे प्रसारण Bi- monthly आहे. ते प्रामुख्याने desidoc bulletin of information technology हया नावाने प्रकाशित केले जाते. Desidoc हया नियतकालिकातील लेखांचे प्रकाशन प्रामुख्याने scopus, lisa, lista, ebsco, abstracts, full text, library literature and information science index full text हयावरती आहे. तसेच ग्रंथपालांना ऑन लाईन सेवा पुरविली जाते. DOAJ , open J-Gate, Indian Science Abstracts, Indian citation index, full text, sources online, worldcat and OCLC. DESIDOC हया नियतकालिकाचे खंड १९९५ पासून २०१३ पर्यंत ऑन लाईन आहेत.

१९९५ साली ज्या खंडाचे येणा-या सेवा यावरती प्रसारण झालेले होते. सन १९९५ पासून अशा अनेक विषयावरती ग्रंथालयाच्या संदर्भात माहितीचे प्रसारण ह्या नियतकालिकांतून केले जाते. सन २०१२ मध्ये १. ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर्स २. डिजिटल प्रिझर्वेशन ३. कायदे हक्क ४. ई बुक अशा विविध विषयावरती खंडामध्ये माहितीचे प्रसारण करण्यात आले. प्रत्येक वर्षी नवीन विषयावरती माहितीचे प्रसारण ह्या नियतकालिकांतून केले जाते. २०११ साली सांयशोमेट्रिक सेमंटिक वेब ऑनटोलॉजी अशा अद्यावत ज्ञानाविषयची माहिती प्रसारीत करण्यात आलेली होती. २०१० मध्ये ग्रंथालयीन शिक्षणाची १०० वर्ष या विषयी माहितीचे प्रसारण झालेले होते. २००९ मध्ये प्रामुख्याने ग्रंथालय सहकार, social science Gateways आणि e-learning ह्या विषयावरती खंड प्रसारीत करण्यात आलेले होते.

अशा अनेक प्रकारचे ग्रंथालयाविषयीचे विषय ह्या नियतकालिकांतून सतत प्रसारीत केलेले आहे. याचे प्रसारण प्रामुख्याने इंग्रजी भाषेमध्ये केले जाते. सर्व माहिती ऑन लाईन उपलब्ध आहे. त्यामध्ये प्रामुख्याने प्रत्येक अंकाचा थोडक्यात सार देण्यात आलेला आहे.

६. SALIS -- Society for the Advancement of Library and Information Science

हि एक संस्था आहे. याची स्थापना library professionals नी ६ एप्रिल २००२ साली विशप हार्वर कॉलेज ट्रिची येथे केलेली आहे. त्यांचे प्राथमिक उद्दिष्ट ग्रंथालयीन सेवा देण्यासाठी काय आवश्यक आहे. तसेच ग्रंथालयीन

कामकाजामध्ये अद्यावता आणण्यासाठी लागणारे ज्ञान शोधणे आता चालु स्थितीत ग्रंथालयाला कशाची जादा आवश्यकता भासते आहे ते मिळवणे आवघड का जात आहे.

याची कारणे शोधणे सार्वजनिक ग्रंथालयासाठी कार्यक्रम आखणे त्यांचा क्षेत्रा मध्ये वाढ करणे.

उद्दिष्टे :

SALIS चे प्राथमिक उद्दिष्ट हे ग्रंथालयीन व्यावसायिकांना कार्य तत्पर करणे.

१ अद्यावत ग्रंथालय आणि माहितीकेंद्र यांची सांगड घालणे व त्याच्याशी निगडीत क्षेत्रे यांच्या मध्ये अद्यावत पणा आणणे.

२ ग्रंथालयीन नेटवर्कना चालना देणे जेणे करून ग्रंथालय व्यावसायिक एकत्रित येऊन त्यांच्या कल्पना अंदाज यांची एकमेकाशी देवाण घेवाण होऊ शकेल.

३ असा एखादा कार्यक्रम आखणे सभा चर्चा संवाद शिक्षण याची आखणी करणे.

४ तांत्रिक आणि महत्वाची माहिती यांच्याशी असणारे नाते स्पष्ट करणे.

५ राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय संघटना संस्था यांची ग्रंथालय आणि माहितीकेंद्रासाठी निर्माण करणे.

६ ग्रंथालयीन संशोधन प्रोजेक्ट यांचा ग्रंथालयामध्ये कसा वापर करता येईल यावर चर्चा घडवून आणणे.

SALIS ने खालिल शहरांमध्ये आपली केंद्रे स्थापन केलेली आहेत. चेन्नई, मदुराई, कोईमतूर, तिरुचिपल्ली, तिरुनेवेली, वेलोर, नागपूर, दिल्ली, येराड, इत्यादी शहरांमध्ये शाखा स्थापन करून ग्रंथालयीन व्यावसायिकांना सभासदांना व त्या क्षेत्राशी निगडित असणा-या सर्वांना माहिती दिली जात आहे. याची सभासद फी ५०० रूपये आहे. भारतातील ८०० पेक्षा जास्त व्यावसायिक याचे सभासद आहेत. शैक्षणिक सभासद होण्यासाठी ३००० रूपये फी आहे. या मध्ये संस्थेची ग्रंथालये माहितीकेंद्र जोडली जातात.

SALIS चे न्यूजलेटर क्वार्टली आहे. तसेच ई-नियतकालिक ची ऑनलाईन सेवा हि मुफ्त मध्ये चालू केलेली आहे. व्यासायिकांच्या ज्ञानामध्ये वाढ होण्यासाठी SALIS ने E-Group ही सेवा सुरु केलेली आहे. तिच्याद्वारे तांत्रिक विषय संपर्कज्ञान माहिती इत्यादीवरील उपाय आडचणी याविषयी माहिती प्राप्त केली जाते.

SALIS द्वारे विविध विषयवर कार्यक्रम आखले जातात.

- 1 ग्रंथालय आणि माहितीकेंद्राची उभारणी स्थापना
- 2 Library automation
- 3 Application of ICT in libraries
- 4 Knowledge management
- 5 digitisation
- 6 Institutionals Repositories
- 7 Web Desinging
- 8 Library portal
- 9 Customised library and information services

- 10 Human Resource Development
- 11 Community information
- 12 Evaluation of library services
- 13 Training programmes on various LIST and ICT topics
- 14 Digital library
- 15 Data base creation and Maintenance

तसेच नेट - सेट वरती चर्चा संवाद या कार्यक्रमाची आखणी सतत केली जाते.

७. ALIS (Annals Of Library and Information Studies)

ALIS हे ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र स्टडीज मधील एक प्रमुख असे उत्कृष्ट असे नियतकालिक आहे. या मध्ये प्रामुख्याने ग्रंथालयाच्या संदर्भात असणा-या original papers चे प्रकाशन केले जाते.

त्या मध्ये प्रामुख्याने सर्वेक्षण अहवाल, रिव्ह्यूज छोटी संभाषणे, चर्चासत्रे, पत्रिका लिहण्याविषयी माहिती इत्यादी वद्दल ग्रंथालयाच्या निगडीत माहिती तसेच ग्रंथालयामध्ये संगणकाचा वापर कशा पध्दतीने करता येईल या विषयीची माहिती प्रसारीत केली जाते.

इन्सडॉक ने १९५४ मध्ये प्रथम ALIS चे प्रकाशन केलेले होते. त्याचे संपादक संपादक डॉ. एस. आर. रंगनाथन हे होते. १९६४ मध्ये “ Annals Of Library science Documentation ” असे नामकरण करण्यात आलेले होते नंतर पुढे २००० साली annls of library and information studies .

हया नावाने प्रसिध्द केले जाऊ लागले. Alis हया नियतकालिकाचे २०१२ साली ५९ खंडाचे प्रकाशन केलेले आहे. Alis हे ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्रांमधील सर्वात जुने नियतकालिक आहे.

ALIS हे नियतकालिक quarterly आहे. त्याचे प्रत्येक खंडाचे ऑन लाईन प्रकाशन ISSN -0975-2404 हया द्वारे केले जाते. तसेच प्रिंट प्रकाशन ISSN -0972-5423 हया मध्ये उपलब्ध आहे. निस्केअर द्वारे ऑन लाईन periodicals repository द्वारे केले जाते.

ALIS चे २००० पासून २०१२ पर्यंत ऑन लाईन नियतकालिक उपलब्ध आहेत. सन २००२ पासून कमी जास्त प्रमाणात अंकाचे प्रसारण केले जात आहे. सर्वात जास्त अंक हे २०१० साली प्रकाशित केलेले आहेत त्याची एकूण संख्या ४३ इतकी होती. तसेच प्रत्येक खंडा मध्ये विविध प्रकारच्या announcement केल्या जातात.

८. IJDL (International Journal On Digital Libraries)

IJDL हे आंकिय ग्रंथालय या विषयावर प्रसिध्द केले जाते. हे नियतकालिक आंतरराष्ट्रीय स्वरूपाचे आहे. याचे प्रकाशन हे quarterly आहे. याचा उद्देश आंकिय ग्रंथालय मध्ये कशा पध्दतीने नवीन - नवीन संकल्पना राबविल्या जावू शकतात.

त्या कोणत्या मार्गाने अंमलात आणता येतील या विषयीचे ज्ञान प्रसारीत करणे. त्यामध्ये प्रामुख्याने acquisition, definition, organization, management, and dissemination of digital information. इत्यादी माहिती इंटरनेटद्वारे कशी प्राप्त करून घेता येईल व तिची साठवणूक वाचकांना कशी पोहचविता येईल या विषयी नियतकालिका मध्ये माहिती प्रसारीत केली जाते. प्राप्त केलेले माहिती अंकिय स्वरूपात प्रतिप्राप्ती करून देणे. व त्या सर्व माहितीचे डेटाबेस व्यवस्थापन करणे तिचा वापर कशा पध्दतीने करून घेता येईल. त्यासाठी लागणारे उच्च दर्जाचे तंत्रज्ञान नेटवर्क याची उपलब्धता याविषयी माहिती पुरविणे. त्याच्याशी निगडित इतर साधने यावर माहिती प्रसारीत करणे.

प्राप्त केलेल्या माहितीची सुरक्षितता कशा पध्दतीने करता येईल. अंतर्गत व्यावसायामध्ये कशा प्रकारे केला जाऊ शकतो. आणि त्याचा फायदा कशा प्रकारे वाढत जातो ह्या सर्व विषयाची माहिती ह्या नियतकालिकांतून प्रसिध्द केली जाते.

९. IJDT (International Journal of Information Dissimination and Technology)

IJDT हे क्वार्टरली peer- reviewed नियतकालिक आहे. ह्या नियतकालिक मध्ये प्रामुख्याने प्रतिप्राप्ती विषयीचे नविन नविन मॉडेल्स आणि पध्दती विषयीची माहिती प्रसारीत करण्यात येते. माहितीची प्रतिप्राप्ती, तिची साठवणूक, आणि तिचे व्यवस्थापन करणे 'शास्त्रज्ञ आणि व्यावसायिक संशोधक इत्यादींना अद्यावत माहिती देणे

तसेच शैक्षणिक संस्थासाठी माहितीची प्रतिप्राप्ती करणे. त्यांची गरज ओळखून त्या संदर्भात आंतरराष्ट्रीय माहिती केंद्रकडून आवश्यक ती माहिती मिळविणे आणि तिची साठवणूक करून ती पुरविण्याचा प्रयत्न करणे. त्यामुळे संशोधकांना संशोधनासाठी स्फूर्ती होतो.

ह्या नियतकालिकाची सर्व माहिती ऑन लाईन आहे. सर्व माहिती इंग्रजी मध्ये प्रसारीत केली जाते. तसेच ऑन लाईन ISSN -2249- 5576 असा आहे. प्रिन्ट ISSN – 2229 - 5984 असा आहे.

ह्या नियतकालिकाचे सार हे GOOLE SCHOLAR, INDEX COPERNICUS, DOAJ, EISRJC, J-GATE, PROQUEST, ULRICH'S PERIODICALS DIRECTORY ETC.

ह्या नियतकालिकाचे रेग्युलर अंक प्रसारीत केले जातात. प्रत्येक अंकाचे table of contents दिलेला असतो. त्यामध्ये प्रामुख्याने अंकाचे नाव लेखकाचे नाव इत्यादी माहिती सामाविष्ट केलेली असते.

IJIDT ह्या नियतकालिकाचे प्रसारण हे २०११ सालापासून सुरु आहे.

१०. लायबरी रिव्ह्यू

ग्रंथालयाविषयी सर्व माहिती इंग्रजी मधून या नियतकालिकांतून प्रसारित केली जाते. लायबरी रिव्ह्यू या जनरलची ऑन लाईन सेवा १९२७ पासून सुरु आहे. सर्व माहिती खंडा मध्ये प्रसारीत केली जाते. प्रत्येक खंडामध्ये एका मुख्य विषयावरती माहिती प्रसारीत केली जाते. २०१० पर्यंत ५९ खंडाचे प्रसारण झालेले आहे. हे

सर्व खंड विविध विषय त्यामध्ये प्रामुख्याने ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर्स, वेब २.०, ३.०, डिजिटल लायब्रीज, डिजीटल रेफरन्स सर्व्हिसेस, माहिती तंत्रज्ञान, साक्षरता, ग्रंथालयीन शिक्षण, त्याची पुर्न निर्माण, इत्यादी विषयीयावर प्रसारीत केले जाते.

उत्कल विद्यापीठाद्वारे या नियतकालीकेचे प्रसारण केले जाते. याचा वापर प्रामुख्याने ग्रंथालयीन शिक्षण घेणारे, विविध विषयांवर संशोधन करणारे संशोधक, व्यावसायिक, लायब्रीयन्स, अभ्यासकांना होत आहे.

<http://www.ijid.com>

List of Journals in Library & Information Sciences

SNO.	TITLE OF THE JOURNAL	ISSN NO./REGN.NO.	WHETHER PEER REVIEWED/REFERRED	INDEXED/ ABSTRACTED	IMPACT FACTOR
1.	Annals of Library & Information Studies(ALIS), Publisher NISCAIR, New Delhi	ISSN-Print 0972-5423 ISSN-Online 0972-2404	Reviewed by Editorial Board	Indexed/Abstracted in LISA,USA, Information Science Abstract India, Informed Librarian	
2.	DESIDOC-Journal of Library & Information Technology, Publisher DRDO, New Delhi.	ISSN-0974-0643	Peer-Reviewed	Indexed in Library & Information Science Abstract (LISA), USA and the Informed Librarian	
3.	Herald of Library Science, Publisher Prof. Kaula Endowment, Library & Information Science, Lucknow	ISSN-0018-0528	Refereed		
4.	IASLIC Bulletin, Publisher IASLIC, Kolkata	ISSN-0018-8441	Peer-Reviewed	Abstracted and Indexed in LISA (UK), INSPEC, Indian Library Science Abstract, Guide to Indian Periodical Literature	

5.	Journal of Indian Library Association, ILA, Delhi	ISSN-0970-4728	Peer-Reviewed		
6.	Library Herald-Journal of Delhi Library Association, New Delhi	ISSN-0024-2292	Peer Reviewed Refereed	Indexed in Library Literature and Abstracted in LISA, U.K, Index India, Indian Library Science Abstract and Guide to Indian Periodical Literature	
7.	SRELS Journal of Information Management Sarda Ranganathan Endowment for Library Science Bangalore	ISSN-0972-2467	Refereed	Indexed/Abstracted in Library & Information Science Abstract, U.K	
8.	Trends in Information Management, (TRIM) University of Kashmir, Srinagar	ISSN-0973-4163	Peer Review	Indexed in Ulrich's Web : Global Serial Directory	

प्रकरण ३ रे

३.१ प्रस्तावना

आशय विश्लेषण ही बाब ग्रंथालय व माहितीशास्त्राला नवीन नाही. आशय विश्लेषणाचा वापर ग्रंथालय व माहितीशास्त्रात पूर्वीपासून होत असल्याचे दिसून येते. विशेषतः वर्गीकरणाचा वर्गाक निर्धारित करण्यासाठी, ग्रंथातील माहितीचे आशय विश्लेषण केल्याशिवाय वर्गाक निश्चित करता येत नाही. आशय विश्लेषण हा वर्गीकरणचा पाया आहे. त्याच बरोबर संदर्भसेवा देताना संदर्भ प्रश्नाचे तसेच संदर्भाचे आशय विश्लेषण करणे गरजेचे असते. संदर्भ प्रश्नाचे योग्य ते आशय विश्लेषण केल्यासच प्रभावीपणे संदर्भसेवा देता येऊ शकते. ग्रंथालयात देता येणारी माहिती सेवा ही पूर्णता आशय विश्लेषणावरच आवलंबून असते. विशेषता निवडक माहितीसेवा देण्यासाठी आशय विश्लेषण महत्त्वाची भूमिका बजावतो.

दैनंदिन जीवनात अनेक मार्गांनी आपल्या पर्यंत ज्ञान माहिती सतत येत असते. ज्ञानाचा माहितीचा स्फोट झाला असे म्हणण्या इतपत माहितीची निर्मिती होत आहे. या मागे संशोधन हिच महत्त्वाची बाब आहे. कोणत्याहि क्षेत्रात समस्या निर्माण झाली कि संशोधनाला सुरुवात होते. माहितीच्या संप्रेषणासाठी अनेक प्रकारची साधने माहितीच्या स्फोटाचे स्वरूप लक्षात आणून देतात. नियतकालिके हि त्या पैकीच एक आहेत. नियतकालिकात असणा-या प्रचंड ज्ञानसाठ्यातील माहिती वाचकांच्या गरजे

प्रमाणे प्रसारीत करणे त्याच प्रमाणे नियतकालिकाच्या वांधिव खंडामधून माहितीचा भूतलक्ष्यी शोध (restrospective search) ही महत्त्वाची कार्ये सेवा ग्रंथपालाकडून ग्रंथालयाकडून अपेक्षात असतात.

३.२ आशय विश्लेषणाचा अर्थ

सामाजिक अध्ययन करताना संशोधकाला एका विशिष्ट प्रक्रियेतून जावे लागते. त्यासाठी वेगवेगळ्या तंत्राचा आणि पध्दतीचा अवलंब करावा लागतो. आशा निरनिराळ्या तंत्रापैकी एक उपयुक्त तंत्र म्हणजे आशय विश्लेषण तंत्र होय. आशय विश्लेषण म्हणजे आशयाचे विश्लेषण करणे होय.

आशय विश्लेषण तंत्राला सामाजिक संशोधनातील अभ्यास पध्दती असेही म्हटले जाते. कारण या पध्दतीतही सामाजिक संशोधना प्रमाणे तथ्य संकलना पासून ते निष्कर्ष काढण्यापर्यंतच्या सर्वच प्रक्रियांचा स्वतंत्ररित्या विचार व अवलंब केला जातो.

उदा. एखाद्या मासिकात असणा-या विविध सदरांना हे तंत्र लावता येते. मासिकातील मजकूर मुद्रित स्वरूपात असतो. आशय विश्लेषणात अशा मुद्रित स्वरूपाच्या तथ्यांचे विश्लेषण केले जाते. त्यासाठी त्या विशिष्ट मासिकांचे दर महिन्याचे किंवा वर्षाचे अंक अवलोकन करून त्यामध्ये असण-या राजकीय, किडा, संगीत, व्यवस्थापन, आर्थिक, कथा, कविता, आरोग्य, साहित्य, अशा विविध सदरांच्या वेगवेगळ्या श्रेणी तयार केल्या

जातात. त्यातील कोणत्या सदरांवर विशेष भर दण्यात आला. याचे विश्लेषण केले जाते. आणि त्यावरून ते मासिक किंवा प्रधान आहे कि आरोग्यप्रधान आहे या संबंधी निष्कर्ष काढले जातात. अशा आशय विश्लेषणचा उपयोग आकाशवाणी, दूरदर्शन, वर्तमानपत्रे, सप्ताहिके, पाक्षिके, इत्यादींचे विश्लेषण करण्यासाठी सुध्दा केला जातो.

३.३ आशय विश्लेषणाचा इतिहास:

आशय विश्लेषण ही एक आधुनिक पध्दती आहे. तरी या पध्दतीचे चिन्ह विसाव्या शतकातच दिसून येते. विसाव्या शतकाच्या प्रारंभी पत्रकारिता (journalism) च्या विद्यार्थ्यांनी विभिन्न वर्तमानपत्रांच्या तुलनात्मक अध्ययनाचे प्रयत्न केले. त्यातून हे जाणले जात होते कि विद्ये संबंध खेळ तथा अन्य विषयांना कोणत्या वर्तमानपत्रात किती स्थान दिले जाते. कोलंबिया विद्यापीठात १९२० ते १९२९ या दशकात पत्रकारितेच्या शाळेत आंतरवस्तू विश्लेषणाचे केंद्र उघडण्यात आले १९२६ मध्ये मेल्कोम विल्ली यांनी वर्तमानपत्रावर आधारीत अध्ययन केले. तसेच १९३० मध्ये जे. एल. बुडलॅंड यांनी त्यांच्या मदतीने हे जाणून घेतले की अमेरिकेतील वर्तमानपत्रात विदेशी बातम्यांना किती स्थान दिले जाते. १९३० ते १९३९ या दशकात आशय विश्लेषणाच्या अध्ययनाची संख्या वाढली आणि याचा उपयोग वर्तमानपत्रा पर्यंत मर्यादित न राहता सामाजिक व सांस्कृतिक परिवर्तनाच्या अध्ययनासाठी उपयोग केला

जावू लागला. १९३२ मध्ये एम. फेरिस ने वर्तमानपत्राच्या माध्यमांतून गुन्हेगारीचे प्रमाण जाणण्याचे प्रयत्न केले. सोरोकिन यांचा पश्चिम युरोपातील सामाजिक तथा सांस्कृतिक परिवर्तनाचे अध्ययन १९३७-४१ विशेषता कला संगीत साहित्य यांच्या कार्यातील विश्लेषणवर आधारीत आहे. १९३८ मध्ये लॉसवेल यांनी मनोवैज्ञानिक मुलाखतीमध्ये माहिती दात्याच्या प्रतिक्रियेत आपल्या प्रति आपल्या विरोधी दुस-यांच्या प्रति तथा दुस-याच्या विरोधी श्रेणी मध्ये विभाजीत केले व त्यातून हे जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला कि अशा प्रकारची प्रतिउत्तरे किती वेळ प्राप्त होवू शकतात. या अध्ययनापासून आशय विश्लेषणाचे प्रमाण वाढू लागले दिसून येते.

१९५०-१९५९ या दशकात आंतरवस्तू विश्लेषण पत्रकारीते पर्यंतच मर्यादित न राहता अनेक अन्य क्षेत्र जसे मानसशास्त्र इतिहास शिक्षण समाजशास्त्र भाषाशास्त्र दर्शनशास्त्र तसेच साहित्यविश्लेष सुध्दा त्याचा उपयोग केला जावू लागला.

आज सामाजिकशास्त्रात या पध्दतीचा बराच मोठया प्रमाणात उपयोग वाढला आहे. एका समाजशास्त्रज्ञाने या पध्दतीचा उपयोग १९८० मध्ये एका विशेष चित्रपटाच्या विश्लेषणासाठी केला. ज्यात गुजरात मधील सहकारी दुग्ध व्यवसायाला दर्शविले होते.

१.क-हाडे, वी. एम., “शास्त्रीय संशोधन पध्दती” : तिसरी आवृत्ती, नागपूर, पृ. ३८०.

दोन विद्वनांनी तर मे जूलै २००० मध्ये प्रारंभ झालेल्या स्टार चैनलद्वारे प्रदर्शित टिव्हीवरील कौन बनेगा करोडपती याचे अध्ययन केले तर विषयवस्तू विश्लेषणद्वारे सांप्रदायिक दंगे, जातीय हिंसा, चित्रपट व टेलिव्हीजन वरील हिंसा व लैंगिकतेचे स्वरूप आणि विशेषत वृत्तपत्र एका अभ्यासात १९९९-२००० मध्ये वर्तमान पत्रातून प्रकाशित केलेल्या विहारमधील जातीसंघर्षात झालेल्या नरसंहाराचे अध्ययन होते. व टेलिव्हीजन जाहिराती न्यायालयाद्वारे दिलेले निर्णय न्यायपालिकेची न्याय करण्याची प्रक्रिया न्यायालयीन कोठडीतील मृत्यु न्यायालयाच्या माध्यमातून घटस्फोट नोंदविण्यात आलेले गुन्हे कांदबरी व उपन्यास यातील बदलती विषयवस्तू इत्यादी वरील अध्ययने या पध्दतीद्वारे करता येतात.

३.४ आशय विश्लेषण

ग्रंथ, नियतकालिके, वृत्तपत्रे, फिल्मस, शासकिय प्रकाशने, या संप्रेषणाच्या माध्यमांचा वापर करणारे उपभोक्ते यांचे अनेक अभ्यास ग्रंथालय शास्त्रामध्ये झालेले आहेत. मात्र या विविध माध्यमांचा प्रत्यक्ष आशयासंबंधी फार थोड्या प्रमाणात ग्रंथालशास्त्रात संशोधन झालेले आढळते. संप्रेषणाच्या माध्यमांच्या काहि अंतर्गत वैशिष्ट्यांचा शोध

---

१. क-हाडे, बी. एम., "शास्त्रीय संशोधन पध्दती" : तिसरी आवृत्ती, नागपूर, पृ. ३८०,८१.

घेण्यासाठी ग्रंथपाल ज्या उपयुक्त पध्दतीचा वापर करतात त्यापैकी एक आशय विश्लेषण पध्दती आहे. मुद्रित अथवा दृक श्राव्य साधनांमध्ये समाविष्ट असलेले शब्द , (phrase) संज्ञा विषय , (themes) अक्षरे वाक्ये, आणि काहि प्रमाणात परिच्छेद हे किती वेळ ग्रंथांच्या पाठयामध्ये येतात त्याच्या वस्तुनिष्ठ पृथःकरणासाठी जी प्रक्रिया वापरण्यात येते त्याला आशय विश्लेषण म्हणतात. आशय विश्लेषणाची व्याख्या करताना बर्नाड बेरेल्सन यांनी असे म्हटले आहे कि “संप्रेषणाच्या बहुढंगी (Manifest) आशयाचे वस्तुनिष्ठ पध्दतशीररित्या आणि संख्यात्मक वर्णन करण्यासाठी वापरलेली संशोधन प्रक्रिया म्हणजे आशय विश्लेषण होय”

आशय विश्लेषण हे एक संशोधनाचे तंत्र आहे ज्या द्वारे माहितीचे विश्लेषण, वर्णनात्मक साधन बनविले जाते. बर्नाड बेरेल्सनच्या व्याख्येनुसार A research technique for the objective systematic and quantitative description of manifest content of communication.”

आशय या शब्दाचे ऑक्सफर्ड डिक्शनरी नुसार त्याचे आंतर वस्तू विश्लेषण असा अर्थ नमुद करण्यात आलेला आहे. त्याचा प्रामुख्याने नियतकालिके पुस्तके इत्यादीचे टेबल मध्ये रूपांतर करून योग्य पध्दतीक्षरे विश्लेषण करता येते. त्यामध्ये प्रामुख्याने विभागाची नावे नियतकालिकाची यादी किंवा त्यातील विशिष्ट समुह निवडणे व त्याचे आशय विश्लेषण करून त्याचा प्रवाह शोधणे.

संशोधन प्रक्रियेमधील पूर्वग्रहदूषित दृष्टी कमी करणे आणि संशोधनात अचूकता आणणे हे आशय विश्लेषणाचे हेतू असतात.

आशय विश्लेषणात प्रामुख्याने खालिल टप्पे समाविष्ट असतात.

१. संशोधन समस्यांविषयी विधान तयार करणे.
२. गृहितकृत्याच्या चाचणीला उपयुक्त पृथःकरणाचे प्रकार तयार करणे.
३. ज्या साहित्याचे पृथःकरण करावयाचे आहे त्याची निवड करणे.
४. संबधित (Relevant) साहित्याचे पृथःकरण करणे व पूर्वनिश्चीत आणि योग्य प्रकारे व्याख्या केलेल्या प्रकारांनुसार आशयाचे मापन करणे.
५. प्रकारनुसार केलेल्या युनिटसना संख्यात्मक रूप देणे.
६. प्राप्त झालेल्या माहितीचे पृथःकरण आणि तुलना करणे.
७. संशोधन समस्या गृहितकृत्य यांच्या अनुषंगाने प्राप्त झालेल्या माहितीवर भाष्य टिका करणे. ....^१

३.५ आशय विश्लेषण पध्दतीच्या व्याख्या

१. कॅप्लान आणि गोल्डसन

यांच्या मते “आशय विश्लेषणचा उद्देश दिलेल्या

कोण्णूर, एम. वी., “ग्रंथालय माहितीशास्त्र कोश”, डायमंड पब्लिकेशन: प्रथम आवृत्ती, नो. २००८, पृ. ८२, ८३.

आंतर वस्तूच्या श्रेणीचा व्यवस्थित स्वरूपात गणनात्मक वर्गीकरण करणे हा आहे त्यामुळे आंतरवस्तूशी संबंधित विशिष्ट गृहित कृत्यांतून संबंध तथ्य प्राप्त केली जावू शकतील.”

“The content analysis aims at a quantitative classification of a given body to content , in terms of a systems of categories devised to yield data relevant to specific hypotheses concerning that content.”

२. बर्नाड बेरलसन

यांच्या मते “आशय विश्लेषण संचाराच्या अभिव्यक्त आंतरवस्तूच्या वस्तूनिष्ठ कमबध्द तथा गुणात्मक विवरण या उद्देशांनी उपयोगात आणली जाणारी संशोधन पध्दती आहे.”

३ कप्लान

यांच्या मते “आशय विश्लेषण पध्दती एक दिल्या गेलेल्या वार्तेच्या अर्थाची एक कमबध्द आणि गुणात्मक व्याख्या करण्याचा प्रयत्न करते.”

३.६ आशय विश्लेषणाची एकक

आशय विश्लेषण तंत्राचा उपयोग करताना छापील साहित्यातील तथ्य सामुग्रीचे विश्लेषण करण्यासाठी घेण्यात येणारे आधार किंवा एकक खालिल प्रमाणे असतात.

१ शब्द :

निरनिराळी वृत्तपत्रे मासिके लेख इ. भाषणांचे वृत्तांत विविध प्रकारचे लेख अग्रलेख वाचल्यानंतर तसेच भाषणे ऐकल्यानंतर त्यात विशिष्ट शब्दांची पुनरावृत्ती किती वेळा झाली आहे हे मोजून त्यांच्या आधारे निष्कर्ष काढले जातात.

उदा. भाषणात आज आपल्या देशाला एकतेच्या व अखंडतेच्या भावनेची नितांत आवश्यकता आहे. केवळ एकात्मतेतूनच देशाचा विकास होणार आहे. त्यामुळे जनतेने एकजूटीने एकात्म भावनेने देशाच्या विकासाला हातभार लावावा असे आह्वान असल्यास त्यात प्रकट होण-या शब्दांच्या पुनरावृत्तीवरून ते भाषण एकात्मता या विषयावर आहे असा निष्कर्ष काढता येतो.

२ वाक्ये आणि परिच्छेद :

वाक्ये किंवा परिच्छेदासदेखील एकक म्हणून आशय विश्लेषणासाठी निवडले जाऊ शकत ख-या अर्थाने वाक्ये किंवा परिच्छेद हा शब्दांचाच एक समुह असतो. ज्याद्वारे एक निश्चित विचार प्रतिमानास प्रस्तुत केले जाते. वाक्ये किंवा परिच्छेदांच्या आधारावर भाषण लेख इत्यादींच्या आशयाचे विश्लेषण केले जाते.

३. पात्रे :

नाटक, कादंबरी, कथा, सिनेमा, टेलिव्हिजन इत्यादींमधील पात्रांना आशय विश्लेषणाचे एकक मानले जाते. शेक्सपियर यांच्या नाटकातील पात्रे किंवा मुन्शी प्रेमचंद यांच्या साहित्यातील पात्रांची आशय विश्लेषणाचे एकक म्हणून निवड करता येते.

४. भाग :

आशय विश्लेषणाकरिता एखाद्या भागाची एकक म्हणून निवड करण्यात येते. ग्रंथ नियतकालिके लेख कथा कादंबरी भाषणे आकाशवाणी संपादकीय वृत्तपत्रातील बातमीचा भाग इत्यादीतील एक विशिष्ट भाग एकक म्हणून निवडला जातो.

५. स्थान आणि वेळ :

एखाद्या वृत्तपत्रात मासिकात साप्ताहिकात कोणत्या विषयाला किती जागा मिळते तसेच कोणत्या कार्यक्रमाला किती वेळ दिला जातो या एककच्या आधारे आशय विश्लेषण करता येते.

उदा. वृत्तपत्राच्या सर्व पानावर जाहिरातीसाठी किती जागा दिली आहे याचे संख्यात्मक मापन करून वृत्तपत्रीय धोरणबाबत संशोधकाला निष्कर्ष काढणे सोपे जाते.

३.७ आशय विश्लेषणाचे महत्त्व :

नियतकालिकाच्या संदर्भात आशय विश्लेषण तंत्र अतिशय प्रभाविपणे काम करते. नियतकालिकातील मुद्रीत स्वरूपातील तथ्याचे विश्लेषण केले जाते.

त्या करिता विशिष्ट नियतकालिकाचे दर आठवड्याचे महिन्याचे किंवा वर्षाचे अंकाचे अवलोकन करून त्यामध्ये असणा-या राजकिय, क्रिडा, संगीत, शिक्षण, व्यवस्थापन, कला, आर्थिक, आरोग्य, साहित्य अशा विविध श्रेणी तयार केल्या जातात.

---

१. निकोसे, सत्यप्रकाश, "ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र संशोधन पध्दती": दुसरी आवृत्ती नागपूर: प्रज्ञा प्रकाशन, २००७, पृ.क ८७, ८८.

त्यातील कोण-कोणत्या सदरावर विशेष भर देण्यात आला. याचे विश्लेषण केले जाते. आणि त्या वरून ते नियतकालिक साहित्यप्रधान आहे या संदर्भातील निष्कर्ष काढले जातात. माहितीच्या आशयाचे विश्लेषण वर्तमानपत्रे, नियतकालिके यांच्या सोबतच आकाशवाणी, दूरचित्रवाणी यासारख्या महत्त्वपूर्ण क्षेत्रातील प्रभावीपणे हाताळले जाते. कारण विविध क्षेत्रातील घडामोडींच्या संबंधित गुणात्मक तथ्य सामग्रीचे वैधानिक तथ्यात रूपांतर करणे हा आशय विश्लेषण तंत्राचा मुख्य विषय उद्देश असतो.

आशय विश्लेषण हे तंत्र ग्रंथालयातील प्रत्येक विभाग व घटकावर सकारात्मक परिणाम साधणारे तंत्र आहे. ग्रंथालये आणि माहितीशास्त्राच्या क्षेत्रात आशय विश्लेषण तंत्र वापरल्याने बौद्धिक स्वरूपाचे गुणात्मक तसेच संख्यात्मक परिणाम बघावयास मिळतात. नियतकालिक व्यवस्थापनाच्या दृष्टीकोनातून अतिशय प्रभावीपणे माहितीची उपलब्धता संशोधकांना करून देण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य आशय विश्लेषणद्वारे केले जाते.

३.८ आशय विश्लेषणाचे प्रकार :

आशय विश्लेषणाचे प्रामुख्याने दोन प्रकार आहेत.

१. अवधारणात्मक विश्लेषण : (conceptual analysis)

२. Relational analysis :

१. अवधारणात्मक विश्लेषण

Balasubramanin, p. Baladhayathum, a., "Research Methodology in Library Science", A Deep & Deep Publication, New Delhi, Ed. 2, 2011, p. 221-2.

हया पध्दतीमध्ये संकल्पनेची वारंवारीता त्या मध्ये प्रामुख्याने शब्द, वाक्यप्रचार, म्हणी, इत्यादींची निवड केलेली असते. उदा. say you have a hunch that your favorite poet often writes about hunger.

वरील विधानाचे अवधारणात्मक विश्लेषण करावयाचे झाल्यास hunger, hungry, famished हे शब्द किती वेळा आलेले आहेत. त्याची संख्या शोधणे त्यांची खंडातील एकुण संख्या शोधून काढणे relational analysis मध्ये एक पध्दत अशी असते कि पडताळणी साठी कोणत्या शब्दाची निवड केलेली आहे. hunger या शब्दाची निवड केलेली असेल तर त्याचा समानार्थी शब्द famished दिलेला असेल तर त्याचा एक ग्रुप तयार करणे होय.

अवधारणात्मक विश्लेषण (conceptual analysis)
प्रामुख्याने आशय विश्लेषण हया प्रकारामध्ये पुष्कळ वेळा वापर केलेला दिसून येतो. या मध्ये एखादी संकल्पना निवडून तिची तपासणी केली जाते. त्याचे विश्लेषण हे quantifying and tallying हया द्वारे केले जाते. आणि चालू स्थिती मध्ये thematic analysis केले जाते. परंतू हि पध्दती वापरत असताना अनेक आडचणी निर्माण होतात. एखाद्या 'शब्दाला किंवा परिच्छेदाच्या रचनेतील वाक्याला कोडींग करणे त्याला विविध प्रकारचे नियमांची पडताळणी करणे वापरातील शब्दकोश भाषांतराचे नियम या सारख्या प्रकारांमध्ये विविध प्रकारची साधने वापरलेली दिसून येतात त्याचा प्रवाह हा चालू स्थितीच्या परिणामावर अवलंबून असतो. हा परिणाम प्रामुख्याने Harvard and Lasswell यांच्या शब्दकोशांवर दिसून येतो.

अवधारणात्मक संशोधन पध्दती (conceptual analysis)

अवधारणात्मक विश्लेषण हे प्रामुख्याने प्रश्न आणि त्यावरती निवडलेले नमुने किंवा नमुना यांची ओळख करण्यासाठी वापरली जाते. एकदा नमुना निवडला कि त्या वाक्यातील शब्दांना कोडींग करून त्याच्या विविध गट बनविले जातात. हि एक प्रक्रिया मुलभूत पायावर असून निवडल्या पैकी एक असते. शब्दांच्या गटांमध्ये येण्याचे प्रमाण कसे कमी जास्त असते या मध्ये संशोधक हा प्रामुख्याने कोड केलेल्या शब्द किंवा पध्दती यावर भर देत असतो. हाच संशोधनाचा प्रश्न असतो.

उदा. १९९२ साली अमेरिकेचे अध्यक्ष विलंटन आरोग्य विषयी काळजी या वरती केलेले भाषण. यामध्ये संशोधकाने भाषणातील काहि वाक्य शब्द किंवा परिच्छेद निवडलेले आहे. त्यातील काहि शब्दांना कोडींग केलेले आहे. या भाषणा मध्ये संशोधक हे पाहण्याचा प्रयत्न करित आहे की कोडींग केलेले शब्द किती वेळा पुन्हा पुन्हा वापरात आलेला आहे. त्यावरून विलंटन यांचे आरोग्य विषयी आखणी कोणत्या प्रकारची आहे हे ठरविले जाते.

सॅन्डर्स आणि पिल्हे यांनी आशय विश्लेषणाचे पाच प्रकार सांगितलेले आहेत.

- १ शब्दगणना विश्लेषण (word counting analysis)
- २ अवधारणात्मक विश्लेषण (conceptual analysis)
- ३ मूल्यांकनात्मक विश्लेषण (self narrate assiment analysis)
- ४ शब्दार्थ विश्लेषण (semantic analysis)s

७ संदर्भात्मक विश्लेषण (references analysis)

आर. के. मर्टन आणि पॉल एफ. लेजरफेल्ड यांनी आशय विश्लेषणाचे सहा प्रकार सांगितलेले आहेत.

१ चिन्हगणना विश्लेषण (symbol counts analysis)

२ चिन्हांचे एकपक्षीय वर्गीकरण ;

३ भिन्न - भाग विश्लेषण (item analysis)

४ विषय अथवा प्रसंग विश्लेषण (thematic)

५ संरचनात्मक विश्लेषण (structural analysis)

६ प्रचार विश्लेषण (currency analysis)

१ चिन्हगणना विश्लेषण (symbol counts analysis)

या प्रकारामध्ये समस्येशी संबंधित चिन्हांची ओळख केली जाते व त्याची गणना केली जाते. उदा. समजा कि कुमकुवत वर्गाचे अध्ययन वर्तमानपत्रातील बातम्यांच्या माध्यमांतून हे जाणून घेण्यासाठी करावयाचे आहे की समाजात त्याच्या सोबत कशा प्रकारचे व्यवहार केले जातात. निर्धारित वर्तमानपत्रात कुमकुवत वर्गाच्या संबंधित वेगवेळ्या बातम्यांना वेगळे करून मोजणी केली जाते. अशा प्रकारे त्यांचे वर्गीकरण केले जाते. वर्तमान पत्रातील बातम्यांची मोजणी साधारणता स्तंभ इंचामध्ये व रेडिओ टेलिव्हीजन सिनेमा यातील बातम्या मिनिटांच्या वेळ मध्ये गणना केली जाते.

२ चिन्हांचे एकपक्षीय वर्गीकरण

हा वरील पहिल्या प्रकारा प्रमाणे थोडा विस्तृत स्वरूपाचा प्रकार आहे. या प्रकारात सामग्री अथवा

चिन्हांना सकारात्मक अथवा नकारात्मक अर्थाच्या आधारावर वर्गीकृत केल्या जातात.

उदा. कमकुवत वर्गाच्या सुधारणे संबधित वर्तमान पत्रात सकारात्मक तसेच या वर्गातील लोकांसोबत केल्या जाणा-या भेदभावांना नकारात्मक अर्थाने मानल्या जावू शकते. या प्रकारच्या आशय विश्लेषण प्रकारचा उपयोग चिन्हे अथवा प्रतिकांचे प्रभाव जाणून घेण्यासाठी केल्या जावू शकतो वर्गीकरणाच्या श्रेणीचे परिश्रम करून हे निश्चित करणे आवश्यक आहे की या श्रेणी वस्तुनिष्ठ व सार्थक वर्गीकरणसाठी सहायक ठरते.

३ भिन्न - भाग विश्लेषण

हया प्रकारामध्ये विभिन्न भागांच्या अथवा खंडाच्या वर्गीकरणाशी संबधित आहे. ज्यामध्ये हे जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला जातो की वर्तमानपत्रात कोणती बातमी सिनेमातील कोणते दृश्य रेडिओच्या कार्यक्रमात कोणते गीत तसेच प्रचारात कोणाचा फोटो अधिक आकर्षक आहे जर कुमकुवत वर्गाच्या अध्ययनाचेच उदाहरण घेतले तर ते अशा प्रकारे जाणले जाईल की कोण वर्तमानपत्र असे आहे की जे कुमकुवत वर्गाकडे जास्त लक्ष देतो कोणत्या घटकाचे आकर्षण मूल्य जास्त आहे अथवा कोणत्या घटकाकडे दर्शक अधिक लक्ष देतात या गोष्टीची माहिती भिन्न भाग विश्लेषणातून मिळत असते.

---

१. क-हाडे, वी. एम.,“शास्त्रीय संसोधन पध्दती”:तिसरी आवृत्ती, नागपूर पृ. ३८५.

४. विषय अथवा प्रसंग विश्लेषण

आशय विश्लेषणाच्या या प्रकारात प्रचारवस्तूचे प्रगट प्रछन्नविषय अथवा प्रसंगामध्ये वर्गीकरण केले जाते. यात घटकांच्या विभन्न श्रेणीच्या संचयी प्रभावाचा शोध लागतो. कुमकुवत वर्गाच्या अध्ययनात बातम्यांच्या प्रसंगाच्या आधारावर वर्गीकरण विषय विश्लेषण म्हटले जावू शकते.

५ संरचनात्मक विश्लेषण

आशय विश्लेषणाचा संबध प्रचाराचे विभन्न विषय आणि प्रसंग यांच्या परस्पर संबधाशी आहे. हे संबध परस्पर पूरक एकात्मिक अथवा बाधक असू शकतात.

६ प्रचार विश्लेषण

या मध्ये एकापेक्षा अधिक वर्तमानपत्रांच्या विभिन्न प्रसंगांचे विश्लेषण केले जाते. तर संरचनात्मक विश्लेषणात केवळ एकाच वर्तमानपत्राला घेतले जाते. जर दोन किंवा जास्त वर्तमानपत्रांना घेवून कुमकुवत वर्गासंबंधित बातम्यांचे विश्लेषण केले तर त्याला प्रचार विश्लेषण असे म्हणतात.

७ मुल्यांकनात्मक अभिकथन विश्लेषण

या प्रकारात वर्तमानपत्रातील लेखांच्या आशय विश्लेषणाद्वारा श्रमिक आंदोलना दरम्यान श्रमिक आणि

---

१. क-हाडे, वी. एम., “शास्त्रीय संसोधन पध्दती”:तिसरी आवृत्ती, नागपूर पृ. ३८५ ८६.

उद्योगपती यांच्यातील संबंधाचे विश्लेषण करणे असा व्यवहार केला या विषयीचे शोध घ्यायचे आहे. याचा शोध घेवून ज्या स्थितीमुळे संप करण्यात आला त्या स्थितीला व्यवस्थित करणे शक्य होते.

८. संदर्भात्मक विश्लेषण

या प्रकारात ज्ञात शब्दांच्या व संकल्पनांचा विश्लेषणाच्या आधारावर भविष्यातील मौखिक व्यवहारांचा पूर्वानुमान करण्यास उपयोग होतो.

जसे युद्ध, बॉम्बस्फोट, गोळाबारूद विस्फोट, बॉम्बधमाका इत्यादी शब्दांच्या प्रयोगातून ज्ञान मौखिक व्यवहारासाठी अथवा त्या शब्दांच्या प्रतिक्रिया जाणून घेण्यासाठी शोध प्रस्थापित केल्या जावू शकते.

सरान्ताकॉस यांनी १९९८ मध्ये प्रकारचे विषयवस्तू विश्लेषण सांगितले आहेत.

१ वर्णनात्मक विश्लेषण

यात विश्लेषण अर्थ संशोधन समस्येच्या काही कारकांच्या वारंवारितीचे गणना करणे आणि कारकांशी त्याची तुलना करणे.

२ संवर्गीय विश्लेषण

या विश्लेषण प्रकारामध्ये सामान्य अनुक्रमानुसार व विशिष्ट आंतर या आधारावर सामग्रीची निर्मिती करून निश्चित वर्गाच्या माध्यमातून दस्तावेजाचे अध्ययन करणे

---

१. क-हाडे, वी. एम., शास्त्रीय संशोधन पध्दती : तिसरी आवृत्ती, नागपूर पृ. ३८७.

यात अंतर्भूत आहे नंतर त्यांना सांख्यिकिय आधारवर वर्गीकृत केले जाते.

३. गहन विश्लेषण

ज्याला सैध्दांतिक कसोटिच्या आधारवर बहूचाचणीय पध्दती द्वारे तयार केले जाते.

४. आकस्मिक विश्लेषण

मुळ स्वरूपात शब्दार्थ विश्लेषण असते जो साधारणत लेखकाच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या संदर्भात मुळ लेखातून अनुमान काढण्यासाठी उपयोगात आणला जातो.

९. शब्दार्थ विश्लेषण

शब्दार्थ विश्लेषणात संशोधन कर्ता केवळ उपयोगात आणलेल्या शब्दांच्या प्रकारवर वेळ खर्ची घालत नाही तर शब्दांचे वनज व गहनता यांची मापे ही घेत असतो. जसे कुमकूवत व शक्तीशाली शब्दांचा प्रयोग सकारात्मक व नकारात्मक शब्दासाठी (+) या चिन्हांचा व अकंचा उपयोग आणि नकारात्मक व कमजोर शब्दासाठी ++(+++) चिन्हांचा व अंकाचा उपयोग होईल. जसे प्रेम(+2) नापसंती (-1) इत्यादी सकारात्मक व नकारात्मक अंकांची गणना करून आशय विश्लेषणद्वारा समुदायच्या भावनांचे आकलन केल्या जावू शकते.

३.९ आशय विश्लेषणाचे उपयोग

१९३० मध्ये अमेरीकन दैनिकांतून परराष्ट्रीय वातम्याना किती जागा देण्यात येते याचे निरीक्षण

---

१. क-हाडे, वी. एम., “शास्त्रीय संशोधन पध्दती” : तिसरी आवृत्ती, नागपूर २०११ पृ. ३४०.

करण्यात आले. अमेरिकन नियतकालिकांतून व पुस्तकांतून निरनिराळ्या विषयाला दिल्या जाणा-या जागांबाबतच्या आढळून येणा-या कलांचे शास्त्रज्ञांनी अध्ययन केले. या अध्ययनात त्यांनी आशय विश्लेषण तंत्राचाच उपयोग करून घेतला. या अध्ययनामुळे या तंत्राची उपयुक्तता सिद्ध झाली. मनोविश्लेषण पध्दतीचा उपयोग करून घेतलेल्या आभिलिखित मुलाखतीच्या शास्त्रीय अध्ययनात हेरॉल्ड व लॉसवेल यांनी १९३७ मध्ये आशय विश्लेषण तंत्राचा उपयोग करून घेतल्यामुळे सामाजिक संशोधनातील एक महत्त्वपूर्ण तंत्र म्हणून आशय विश्लेषणाचे असलेले स्थान आणखिनच पक्के झाले. प्रचार तंत्राच्या भिन्नभिन्न स्वरूपाचे निर्देशन करण्यासाठी व्हाईट यांनी हिटलर व रूझवेल्ट यांच्या भाषणाचे आशय विश्लेषण तंत्राच्या साह्याने अध्ययन केले व राजकीय पुढारी कशा प्रकारे आपल्या अनुयांना अहवान करतात. याचे वर्णन केले. हिटलर व रूझवेल्ट हे दोन भिन्न प्रकारचे नेते आपल्या भाषणतुन कोणत्या मुद्यावर भर देतात. यावर व्हाईटने प्रकाश टाकला सामर्थ्य अर्थ व नितीविषयक मुद्यांवर या दोन्ही नेत्यांच्या भाषणतून जास्त भर देण्यात येतो हे दाखवून या मुल्यांबाबत त्याने या दोन नेत्यांचे तुलनात्मक अध्ययन केले. १

---

१. य. च. म. मुक्त विद्यापीठ नाशिक, ज्ञानगंगोत्री अंक, मार्च एप्रिल मे, २००८, पृ. क. ३८ ३९.

ADVANTAGES OF CONTENT ANALYSIS :-

Content analysis offers several advantages to researchers who consider using it. In particular, content analysis.

- 1 Looks directly at communication via texts or transcripts, and hence gets at the central aspect of social interaction.
- 2 Can allow for both quantitative and qualitative operations.
- 3 Can provide valuable historical/ cultural insights over time through analysis of texts.
- 4 Allows a closeness to texts which can alternate between specific categories and relationships and also statistically analyzes the coded form of the text
- 5 Can be used to interpret texts for purposes such as the development of expert systems (since knowledge and rules can both be coded in terms of explicit statements about the relationships)
- 6 Is an unobtrusive means of analysis interactions
- 7 Provides insight into complex models of human thought and language use.
- 8 When done well, is considered as a relatively “exact ” research method (based on hard facts, as opposed to Discourse analysis).

Sing, Ms. Meenakshi, “Research methodology & statistical techniques”, Bharti Vidyapeeth University a text book, M.Lib., 2009, p, 140.

USES OF CONTENT ANALYSIS

Due to the fact that it can be applied to examine any piece of writing or occurrence of recorded communication, content analysis is used in large number of fields. Ranging from marketing and media studies, to literature and rhetoric, ethnography and cultural studies, gender and issues, sociology and political, science, psychology and cognitive science, as well as other fields of inquiry. Additionally, content analysis reflects a close relationship with socio- and psycholinguistics, and is playing an integral role in the development of artificial intelligence. The following list.

- 1 Reveal international differences in communication content.
- 2 Detect the existence of propaganda.
- 3 Identify the intentions, focus or communication trends of an individual, group or institution .
- 4 Describe attitudinal and behavioral responses to communication.
- 5 Determine psychological or emotional state of persons or groups.

Sing, Ms. Meenakshi, "Research methodology & statistical techniques", Bharti Vidyapeeth University
text book, M.Lib., 2009, p. 136.

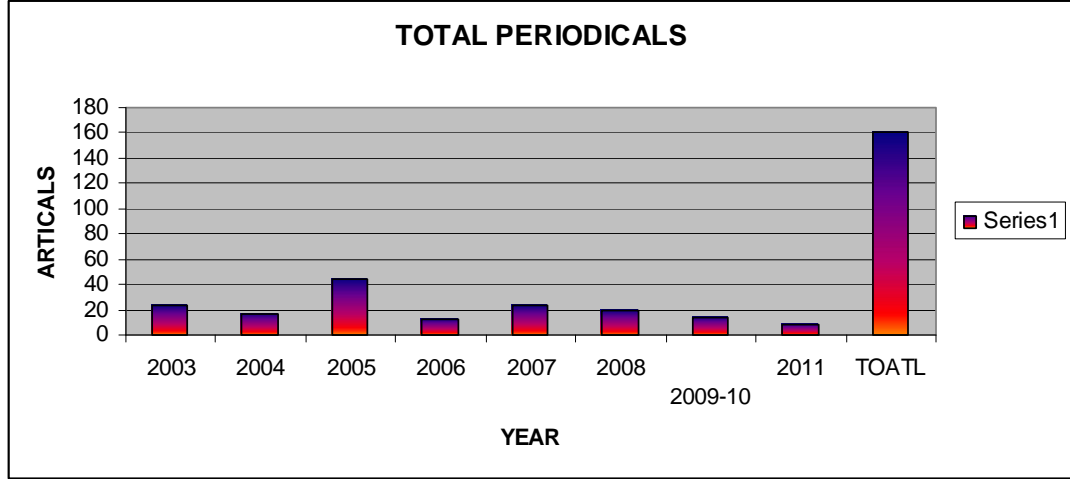
प्रकरण ४ थे

प्रस्तावना :

प्रस्तूत संशोधनामध्ये ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकात प्रसिध्द होणा-या ग्रंथालय साहित्याचा अभ्यास संशोधकाने करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. ज्ञानगंगोत्री या अंकाचे सन २००३ ते २०११ पर्यंतच्या अंकाची माहिती शोधून ती एकत्रित केलेली आहे. त्या मध्ये प्रामुख्याने २००३ ते २०११ या कालावधी मध्ये एकुण किती अंकाचे प्रसारण झालेले आहे. ज्ञानगंगोत्री मध्ये ग्रंथालयशास्त्रावर किती अंक प्रसारीत झालेले आहे याची विषयवार विभागणी केलेली आहे. तसेच कोणत्या ठिकाणाहून जास्तीत जास्त लेख लेखकांनी लिहलेले आहेत हे शोधणे. जीवन पटावरती किती अंकाचे प्रसारण झालेले आहे याची संख्या शोधणे. कोणत्या विषयावर जादा लेख लिहलेले आहेत याची संख्या शोधणे. जास्तीत जास्त पानांची संख्या असणारे प्रत्येक वर्षी कोणत्या लेखकाने लेख लिहलेले आहेत. इत्यादी विषयी सर्व बाबींची माहिती एकत्रीत करून तिचे MS-EXCEL मध्ये आलेख, पायचार्ट, टेबल, इत्यादी द्वारे संशोधकाने विश्लेषण करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

१. दरवर्षी प्रसिध्द होणा-या लेखांचा आलेख

ओलख क.१

वरील आलेख क. १ वरून असे निदर्शनास येते कि ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकात सन २००३ ते २०११ या कालावधीत १६० लेखांचे प्रकाशन झालेले आहे.

२००५ साली सर्वात जास्त लेखांचे प्रसारण झालेले आहे. त्याची एकूण संख्या ४५ इतकी होती. तसेच सर्वात कमी सन २०११ साली लेख प्रसिध्द झालेले आहेत. त्यांची संख्या फक्त ०८ इतकी दिसून येते.

२००४, २००६, २००७, २००८, २००९-२०१० साली ज्ञानगंगोत्री मध्ये कमी आधिक प्रमाणात लेख प्रसारीत करण्यात आले.

२. लेखकांनी एकूण लिहलेल्या लेखांचा टेबल

टेबल क.१

अ. नं.	लेखकाचे नाव	एकूण लेखांची संख्या
१	अर्चना पुजारी	०१
२	प्रदिप कुलकर्णी	०६
३	सतिश डोंगरे	०१
४	शंकर गणेश दाते	०१
५	मोहन पाठक	१०
६	सचिन गराटे	०२
७	सुषमा पौडवाल	०२
८	डॉ. एस. के. पाटिल	०२
९	प्रा. प्र. ग. हिर्लेकर	०१
१०	वेदवती हव्बू	०४
११	गोपाळ गणेश आगरकर	०२
१२	दि. श्री. चव्हाण	०२
१३	अर्चना गराटे	०३
१४	विजय देवधर	१०
१५	सु. अ. कुलकर्णी	०१
१६	विहारी	०१
१७	जगदिश कुलकर्णी	०३
१८	यु. आर. कदम	०१
१९	डॉ. राजेंद्र कुंभार	१५
२०	डॉ. सु. रा. चुनेकर	०१

अ. नं.	लेखकाचे नाव	एकूण लेखांची संख्या
२१	चंद्रकांत भोजाल	०१
२२	वसंत सावे	०१
२३	परितोष पवार	०१
२४	शिवशंकर घुमरे	०१
२५	मधुकर शेवाळे	०४
२६	वि. का. राजवाडे	०१
२७	फडके द. ना.	०२
२८	डॉ. सु. प्र. सातारकर	०३
२९	प्रा. दत्तो वामन पोतदार	०१
३०	श्याम जर्नादिन दाइंगडे	०१
३१	जयानंद मठक	०१
३२	डॉ. धर्मराज वीर	०२
३३	प्रकाश बोडके	०६
३४	विष्णू रामचंद्र ठाकर	०१
३५	सु. श. दाते	०१
३६	डॉ. नागनाथ रामदासी	०७
३७	डॉ. एस. आर. वाहेती	०६
३८	रमेश सुतार	०१
३९	डॉ. ईनामदार	०१
४०	प्रा. के. वी. देशमुख	०२
४१	प्रा. मधुवन्ती भागवत	०८
४२	प्रा. जी. ए. बुवा	०१
४३	प्रा. राजेंद्र साखरे	०१
४४	प्रा. प्रभाकर गोविंद धिरडे	०१

अ. नं.	लेखकाचे नाव	एकूण लेखांची संख्या
४५	अनिल चिकटे	०१
४६	डॉ. अजय पंडित	०२
४७	विश्वंभर घोलप	०१
४८	प्रा. माधव देवबा वसाडे	०१
४९	प्रा. कृष्णा हजारे	०२
५०	श्री. पा. पोतदार	०१
५१	प्रा. एस. वी. पाटिल	०१
५२	खत्री द. तु. विचारे	०१
५३	संतोष मोरे, वी. जी. सकनुरे	०१
५४	कु.रिना रेहपाडे, डॉ. अश्विनी पराडकर	०१
५५	प्रकाश बर्वे	०१
५६	एन. वी. कांबळे	०२
५७	एस. वी. मोरे अपर्णा शेडगे	०१
५८	श्रीमती वर्षा मुतालिक	०१
५९	डॉ. सुहास सावंत, हिंदुराव वायदांडे	०१
६०	प्रमोद खंदारे	०१
६१	डॉ. नमिता खोत, जाधव एस. एम.	०३
६२	सुरेश कांबळे	०१

अ. नं.	लेखकाचे नाव	एकूण लेखांची संख्या
६३	शहाजीराव घुमरे	०१
६४	अशुतोष जोशी	०२
६५	म. रा. रिसवडकर	०१
६७	राखी प्रभुखानोलकर	०१
६८	रूपाली कदम	०१
६९	अच्युत चारुदत्त गेंधे	०१
७०	सिध्देश्वर चित्राव	०१
७१	जयंत मोघे	०१
७२	मिनल जोशी	०१

टेबल क. १ वरून असे दिसून येते की ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये एकूण ७२ लेखकांनी लेख लिहलेले आहेत. ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकेत सर्व लेखकांनी लेख लिहलेले आहेत परंतु सर्वांचे लेख लिहण्याचे प्रमाण हे कमी जास्त आहे. काही लेखकांनी ज्ञानगंगोत्री मध्ये जादा लेख लिहलेले आहेत.

१. सर्वात जास्त लेख डॉ. राजेंद्र कुंभार सर यांनी लिहलेले आहेत. त्याची एकूण संख्या १५ आहे.

२. प्रा. मधुवन्ती भागवत यांनी ०८ लेख लिहलेले आहेत.

३. डॉ. नागनाथ रामदासी यांनी ०७ लेख लिहलेले आहेत.

४. प्रकाश बोडके, डॉ. एस. आर. बाहेती, प्रदिप कुलकर्णी यांनी प्रत्येकी ०६ लेख लिहिले आहेत.

५. वेदवल्ली हब्बू, मधूकर शेवाळे यांनी प्रत्येकी ०४ लेख लिहिले आहेत.

६. अर्चना गराटे, डॉ. सु. प्र. सातारकर, जगदिश कुलकर्णी, डॉ. नमिता खोत यांनी प्रत्येकी ०३ लेख लिहिले आहेत.

तसेच ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये एकूण ७२ लेखकांनी लेख लिहिलेले आहेत. काही लेखकांनी आपल्या लेखांचे १ किंवा २ लेखा पर्यंत केलेले आहेत. त्यांची एकूण संख्या ६१ इतकी दिसून येते.

या वरून असे दिसून येते की ज्ञानगंगोत्रीमध्ये लेख लिहणा-या लेखकांची संख्या कमी कमी होत गेलेली आहे.

३. लेखक कोणत्या ऑरगनायझेशन मध्ये काम करतात

टेबल क.२

अ. नं.	लेखकाचे नांव	संस्थेचे नांव
१	डॉ. राजेंद्र कुंभार	पुणे विद्यापीठ HTP नाशिक
२	मोहन पाठक	बांदोडकर महाविद्यालय ठाणे
३	प्रदिप कर्णिक	रूपारेल महाविद्यालय मुंबई
४	प्रा. जी. ए. बुवा	पंचमखेमराज सावंतवाडी
५	सु. प्र. सातारकर	स्वामी रामानंदतिर्थ मराठवाडा
६	डॉ. स. रा. वाहेती	वाणिज्य महाविद्यालय नांदेड
७	डॉ. मोहन खेरडे	संत गाडगेबाबा अमरावती
८	विजय देवधर	निवृत्त शास्त्रज्ञ NCL पुणे
९	नागनाथ रामदासी	सी डॅक पुणे
१०	प्रा. प्रमोद खंदारे	संगणक विज्ञानशाखा सहा. प्राध्यापक य.च.म.मुक्तद्यापीठ
११	डॉ. मधुकर शेवाळे	य.च.म.मुक्तद्यापीठ स. ग्रंथपाल
१२	सुहास सावंत	महात्माफुले महाविद्यालय पिंपरी पुणे
१३	डॉ. नमिता खोत	स्वामी विवेकानंद महाविद्यालय कोल्हापूर
१४	आशूतोष जोशी	महिंद्रा अँड महिंद्रा कंपनी ग्रंथालय नाशिक
१५	मधुवंती भागवत	ग्रंथालय सर्किसेस वाशी मुंबई

अ.नं.	लेखकाचे नांव	संस्थेचे नांव
१६	राखी प्रभूखानोलकर	सावंतवाडी
१७	डॉ. एस. के. पाटिल	पुणे विद्यापीठ जयकर ग्रंथालय
१८	राजेंद्र चिकटे	जयकर ग्रंथालय पुणे विद्यापीठ
१९	दि. श्री. चव्हाण	विधान मंडळ ग्रंथालयाचे ग्रंथापाल
२०	सु.अ. कुलकर्णी	SMRK BKAK महिला महाविद्यालय नाशिक
२१	ग्रंथालय विहारी	जुन्या पिढीतील नामवंत ग्रंथपाल
२२	जगदीश कुलकर्णी	स्वामी रामनंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड
२३	वेदवल्ली हव्बू	मुंबई विद्यापीठ
२४	यु. आर. कदम	य.च.म. विद्यापीठाच्या सांगली येथील अभ्यासकेंद्र समंत्रक
२५	डॉ. सु. रा. चुनेकर	मराठीतील ख्यातनम संशोधक सुचीशास्त्र तात्वीक लेखन
२६	चंद्रकांत भोजाल	य.च.म. नाशिक विद्यापीठ
२७	प्रा. अविनाश कोल्हे	रूपारेल महाविद्यालय मुंबई
२८	वसंत सावे	छबिलदास विद्यालय मौनी विद्यापीठ पाठारकर महा. अमेरिकनग्रंथालयाच्यामुंबईशाखा

अ. नं.	लेखकाचे नांव	संस्थेचे नांव
२९	परीतोष पवार	बु-हाणी महाविद्यालय मुंबई
३०	शिवशंकर घुमरे	मत्सोदरी शिक्षण संस्था कला वाणिज्यमहाविद्यालयअंबडजालना
३१	वि. राजवाडे	चेतना महाविद्यालय मुंबई
३२	द. ना. फडके	IIT मुंबई
३३	मंजुषा नागनाथ रामदासी	संस्कृत विभाग पुणे विद्यापीठ
३४	डॉ. रशा. ग. महाजन	पुणे विद्यापीठ माजी ग्रंथपाल
३५	प्रा. वृषाली बोरकर	शिवाजी मराठा सोसायटी
३६	विजय पी. हावरे	MD शाहा महिला कला वाणिज्य महाविद्यालय मलाड
३७	ज्योती जोशी	मुंबई विद्यापीठ
३८	आदिती आंबेडकर	मुंबई विद्यापीठ साह. ग्रंथपाल
३९	प्रा. भरतकुमार शुक्ल	ILS लॉ कॉलेज पुणे बी. एन कॉलेज भिवंडी
४०	मधुकर पां. संवगई	गव्हर्नमेंट इंजि. कॉलेज रायपूर
४१	डॉ. रशुभा थत्ते	KEM हॉस्पिटल मानसापचारे तज्ञ
४२	रमेश सुतार	ग्रंथालयीन अभ्यासक्रम शिक्षक
४३	अ. श. सोनेने	सीतावाई कला महाविद्यालय अकोला

अ. नं.	लेखकाचे नांव	संस्थेचे नांव
४४	महेंद्र आढाव	क.का. वाघ आभि.महा.अकोला
४५	राजेंद्र साखरे	नौराजी वाडिया कॉलेज पुणे
४६	प्रा. एस. पी. पोतदार	संत गाडगेबाबा विद्यापीठ अमरावती
४७	श्रीनिवास आठल्ये	स्वामी विवेकानंद रात्र महाविद्यालय
४८	प्रकाश बोडके	K K कॉलेज ऑफ इंजि. नाशिक
४९	प्रा. मिनल जोशी	विधी महाविद्यालय अकोला
५०	प्रा. एस. एम. जाधव	इचलकरंजी शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
५१	रविंद्र भागवत	श्री. संत गजानन महाराज अभि. महाविद्यालय शेगांव
५२	प्रा. सुरेश कांबळे	श्री. संत गजानन महाराज अभि. महाविद्यालय, शेगांव
५३	मेघराज वी.खत्री	सुनिलरामसिंह चुनावाले आयु. महाविद्यालय चिखली
५४	विश्वंभर घोलप	वारणानगर, पन्हाळा, कोल्हापूर, सार्व. शासकिय ग्रंथालयात ग्रंथपाल, रत्नागिरी, अहमदनगर, उस्मानाबाद, येथे सध्या ग्रंथपाल.

टेबल क्र. २ वरून असे दिसून येते कि ज्ञानगंगोत्री मध्ये लेख लिहणारे लेखक हे महाराष्ट्रातील विविध प्रांतांतील आहेत. त्याची संख्या एकूण ५४ इतकी आहे. हे सर्वजण वेगवेळ्या ठिकाणचे आहेत.

सर्वात जास्त लेख लिहणारे लेखक हे मुंबई या ठिकाणचे आहेत. मुंबईतील विविध ठिकाणच्या भागातील असल्याचे दिसून येते. त्यांची एकूण संख्या १४ इतकी आहे.

१. पुणे येथील ०९ लेखकांनी ज्ञानगंगोत्री मध्ये लेख लिहलेले दिसून येते.

२. नाशिक येथील ०४ लेखकांनी ज्ञानगंगोत्री मध्ये लेख लिहलेले दिसून येते.

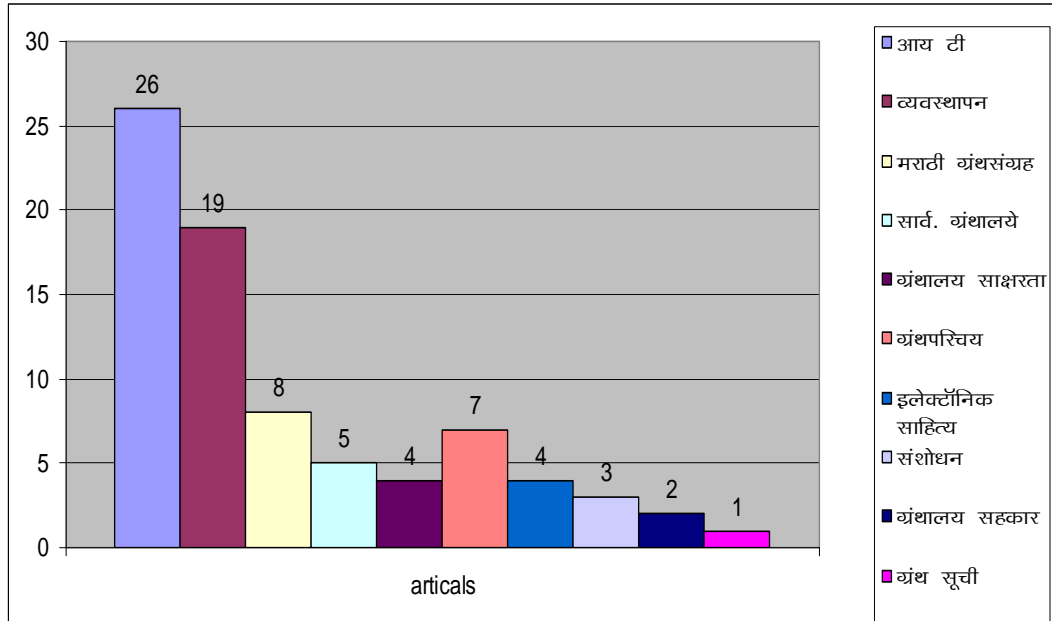
३. अमरावती, अकोला, अहमदनगर, येथील प्रत्येकी ०३ लेखकांनी ज्ञानगंगोत्री मध्ये लेख लिहलेले आहेत.

४. कोल्हापूर, सावंतवाडी येथील प्रत्येकी ०२ लेखकांनी ज्ञानगंगोत्री मध्ये लेख लिहलेले आहेत.

सर्वात कमी लेख हे सांगली, जालना येथील लेखकांनी लिहलेले आहेत. त्याची संख्या ०१ इतकी आहे.

४. कोणत्या विषयावर लेख प्रसिध्द झालेले आहेत ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकेत प्रामुख्याने IT, व्यवस्थापन, मराठी, ग्रंथसंग्रह, इलेक्ट्रॉनिक साहित्य,ग्रंथालय साक्षरता, सार्वजनिक ग्रंथालये, ग्रंथालय कायदे, इत्यादी व अनेक विषयांवरती लेख सतत प्रसिध्द होत असतात.

आलेख क. २

आलेख क. २ वरून असे निदर्शनास येते कि आय. टी. या विषयावर सर्वात जास्त लेख प्रसारीत झालेले आहेत. त्याची संख्या २६ इतकी आहे. म्हणजेच लेखकांचा माहिती तंत्रज्ञावरती जादा लेख लिहण्याचा कल दिसून येत आहे.

सर्वात कमी लेख हे ग्रंथसूची ह्या विषयावर प्रसारीत झालेले आहेत. त्याची संख्या १ इतकी आहे.

व्यवस्थापन ह्या विषयावरती १९ लेख प्रसारीत झालेले आहेत. इतर विषयामध्ये कमी जास्त प्रमाणात लेख लिहिलेले दिसून येतात.

५. ज्या विषयावर एका पेक्षा अधिक लेख प्रसिध्द झालेले नाहित अशा लेखांचे टेबल

टेबल क. ३

अ. नं	लेखाचा विषय	संख्या
१	थिसॉरस	१
२	ग्रंथालय संघटना	१
३	ग्रंथपालन हक्क	१
४	माहिती सल्लागार	१
५	ग्रंथालयाची कार्यक्षमता मापन	१
६	ग्रंथसंग्रह धोरण	१
७	वर्तमान कालिन घटना घडामोडी	१
८	विद्यापीठ अनुदान आयोग व ग्रंथालयीन शिक्षण	१
९	विषयवार सूची निर्देश	१
१०	वाचन शिफारस यादी	१
११	महाराष्ट्र विधान मंडळ ग्रंथालय विकास	१
१२	नेट सेट परीक्षा	१
१३	ग्रंथालय संगणकीरण	१
१४	प्रा. जे. एच. शेर तत्वप्रणाली	१
१५	महाविद्यालयीन ग्रंथालयाची अर्थसाधने	१
१६	वाडःमयीन वर्गीकरण	१

अ. नं	लेखाचा विषय	संख्या
१७	ग्रंथालयशास्त्राच्या संज्ञा	१
१८	चित्रफीत ग्रंथालय	१
१९	ग्रंथालय अनुदान	१
२०	वाचन संस्कृती व आकाशवाणी	१
२१	ग्रंथालयाचे कामाचे नियम	१
२२	राष्ट्रीय ग्रंथसंग्रह	१
२६	हस्तलिखितशास्त्र	१
२७	माहितीची मुलभूत गरज	१
२८	प्रणाली आरखडा	१
२९	दफतरखाना	१
३०	राष्ट्रीयज्ञान आयोग व सार्वजनिक ग्रंथालये	१
३१	लोकशिक्षण व ग्रंथालये	१
३२	व्यावसायिकता	१
३३	महाराष्ट्र सार्वजनिक ग्रंथालय कायदा	१
३४	युक्तीवादाची साधने	१
३५	विद्यापीठ ग्रंथालय परिचय	१
३६	शासकिय पुस्तक पेढी	१
३७	हरीत ग्रंथालये	१
३८	दूरशिक्षण आणि शिक्षक	१
३९	ग्रंथ वृत्तपत्रे कायदा	१
४०	पर्यटन ग्रंथालये	१
४१	ग्रंथालय सुरक्षितता	१
४२	आय एस ओ	१

अ. नं	लेखाचा विषय	संख्या
४३	ग्रंथपालन इतिहास	१
४४	ग्रंथालय बजेट	१

टेबल क. ३ वरून असे दिसून येते की ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकामध्ये सुरुवातीच्या कालावधी मध्ये विविध विषयावर लेख प्रसारीत केले जात होते. परंतू ह्या लेखांचे प्रमाण हे कमी झालेले दिसून येते. कारण ग्रंथलयामध्ये संगणकाचा वापर सुरु झालेला आहे. त्यामुळे हाताने करता येणारी सर्व कामे हि संगणक ग्रंथालय आज्ञावली द्वारे अचूक पूर्ण केली जाऊ लागली आहे.

ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकामध्ये लेख लिहणारे लेखक हे ग्रंथालयाशी निगडित असल्यामुळे त्यांना दैनंदिन कामकाजा मध्ये येणा-या आडचणी समस्या ह्या त्यांनी लेखांच्या स्वरूपात मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. त्यामुळे माहिती तंत्रज्ञान अंकिय ग्रंथालय इंटरनेट संगणक ग्रंथालय आज्ञावली वेब ग्रंथालय व्यवस्थापन इत्यादी विषयावर लेखांचे सतत प्रकाशन झालेले आहे. इतर विषयाचे मध्ये फक्त १ लेखांचे प्रसारण झालेले दिसून येत आहे.

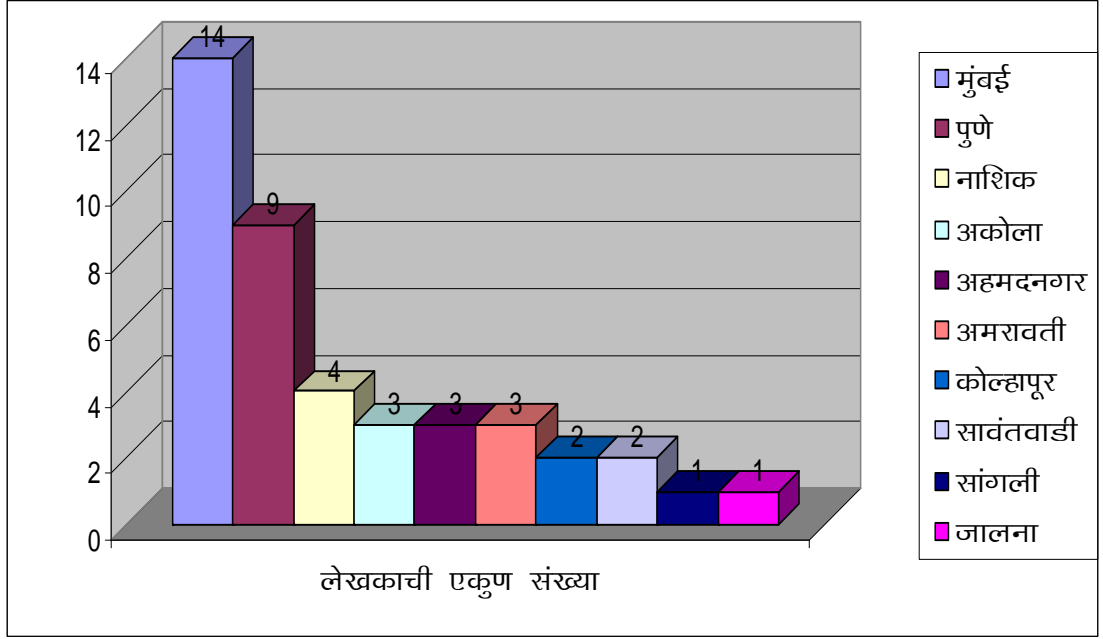
कि वरील सर्व विषयावरती अंक प्रसारित होण्याचे प्रमाण अत्यंत अल्प आहे. प्रत्येक विषयावरती एकाच अंकाचे प्रसारण झालेले आहे.

६. लेखक कोणत्या भागातील आहेत त्यांच्या एकूण संख्येचा टेबल

टेबल कं. ४

अ.नं	ठिकाणचे नाव	लेखकाची एकूण संख्या
१	मुंबई	१४
२	पुणे	०९
३	नाशिक	०४
४	अकोला	०३
५	अहमदनगर	०३
६	अमरावती	०३
७	कोल्हापूर	०२
८	सावंतवाडी	०२
९	सांगली	०१
१०	जालना	०१

आलेख कं. ३

वरील आलेख क. ३ वरून असे दिसून येते की ज्ञानगंगोत्री मासिकामध्ये लेख लिहणारे लेखक हे महाराष्ट्रातील विविध भागातील आहेत. त्यांची संख्या प्रत्येक ठिकाणची कमी जास्त प्रमाणात आढळून येते. सर्वात जास्त संख्या हि मुंबई या ठिकाणचे आहेत. मुंबई या विभागातून एकूण १४ लेखकांनी लेख लिहलेले आहेत. पुणे विभागातून ०९ लेखकांनी लेख लिहलेले आहेत.

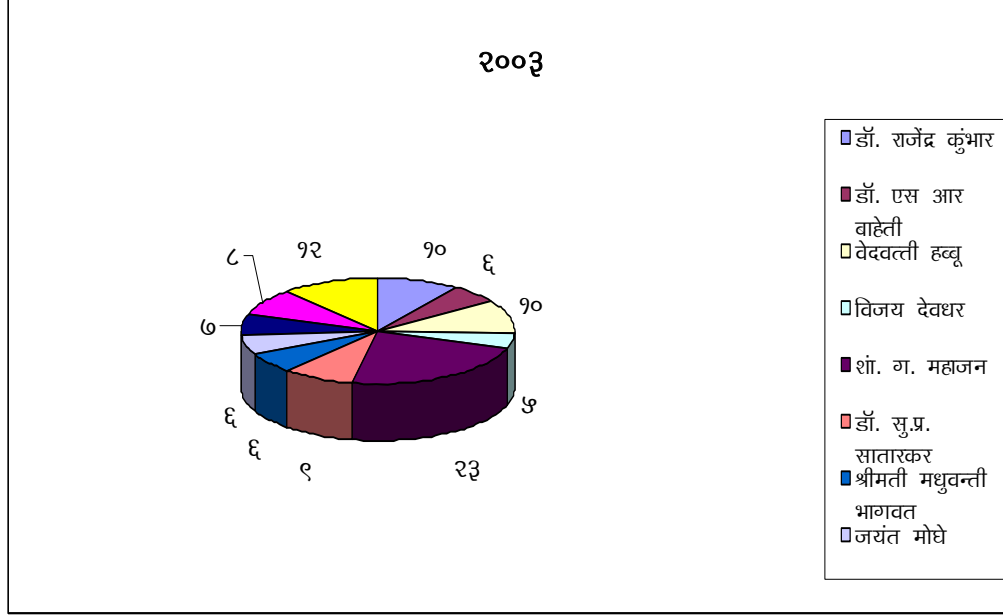
ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकामध्ये सर्वात कमी लेखक हे सांगली जालना या ठिकाणचे आहेत. त्यांची संख्या फक्त प्रत्येकी ०१ इतकी दिसून येते.

७. लेखकांनी ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकामध्ये लिहलेल्या पानांची संख्या दर्शिवणारा टेबल.

सन २००३

अ. नं.	लेखकाचे नाव	पानांची संख्या
१	डॉ. राजेंद्र कुंभार	१०
२	डॉ. एस आर बाहेती	०६
३	वेदवल्ली हव्बू	१०
४	विजय देवधर	०५
५	शां. ग. महाजन	२३
६	डॉ. सु.प्र. सातारकर	०९
७	श्रीमती मधुवन्ती भागवत	०६
८	जयंत मोघे	०६
९	आशूतोष जोशी	०७
१०	डॉ. राजेंद्र कुंभार	०८
११	शां. ग. महाजन	१२

पायचाट क. १

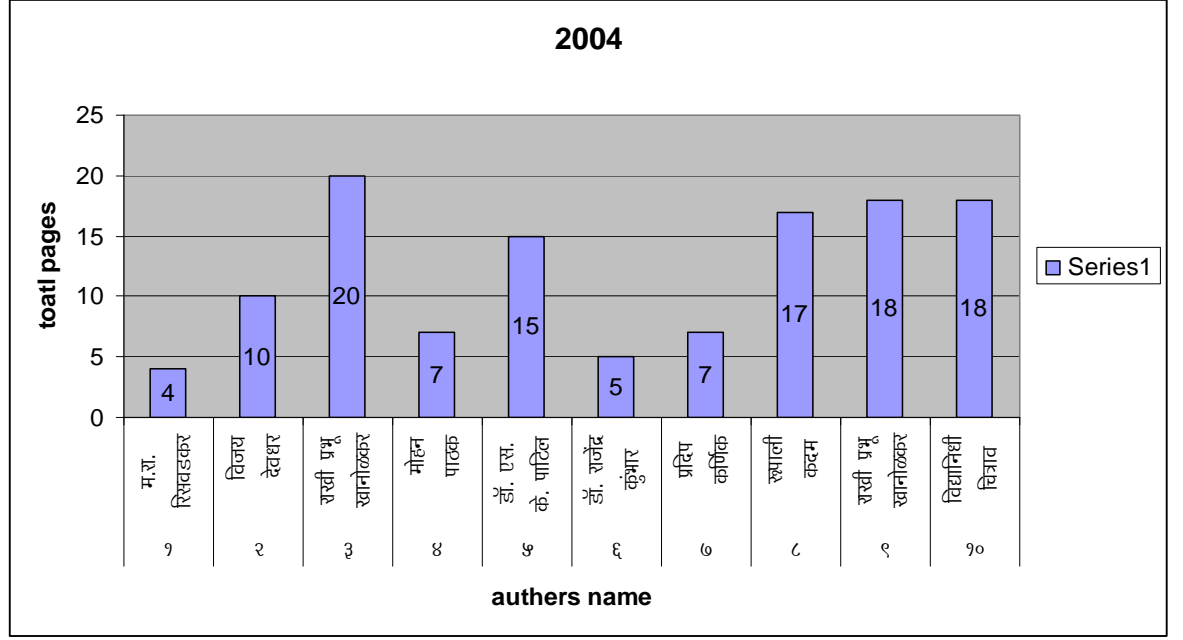
वरील पायचाट क. १ वरून असे निदर्शनास येते की ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये सन २००३ साली एकूण ११ लेखकांनी लेख लिहलेले आहेत. त्यांची अंकांच्या पानांची संख्या हि कमी जास्त प्रमाणात असल्याचे दिसून येते. सर्वात जास्त पानांची संख्या दर्शिविणारे लेख हे शा. ग. महाजन यांनी लिहलेले आहेत. त्यांची एकूण संख्या अनुक्रमे २३, १२ अशी दिसून येते.

सन २००३ साली सर्वात कमी पानांची संख्या दर्शिविणारे लेख हे विजय देवधर डॉ. एस. आर. वाहेती जयंत मोघे श्रीमती मधुवन्ती भागवत यांनी लिहलेले आहेत. त्यांची संख्या अनुक्रमे ०५, ०६ दिसून येते.

सन २००४

अ. नं.	लेखकाचे नाव	पानांची संख्या
१	म.रा. रिसवडकर	०४
०२	विजय देवधर	१०
०३	राखी प्रभू खानोळकर	२०
०४	मोहन पाठक	०७
०५	डॉ. एस. के. पाटिल	१५
०६	डॉ. राजेंद्र कुंभार	०५
०७	प्रदिप कर्णिक	०७
०८	रूपाली कदम	१७
०९	राखी प्रभू खानोळकर	१८
१०	विद्यानिधी चित्राव	१८

ओलख क. ४

आलेख क. ४ वरून असे दिसून येते की सन २००४ साली ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये एकूण लेखकांनी लेख लिहण्यासाठी सहभागा नोंदविला. सर्वात जास्त पानांची संख्या दर्शिवणारा लेख राखी प्रभू खानोळकर यांनी लिहलेले आहेत. त्याची एकूण संख्या २० इतकी दिसून येते. राखी प्रभू खानोळकर यांनी सन २००४ साली दोन अंकाचे लिखाण केलेले दिसून येते. दुस-या अंकाच्या चानांची संख्या १८ इतकी होती. सर्वात कमी पानांची

संख्या दर्शिविणारे लेख हे म.रा. रिसवडकर यांनी लिहलेले आहेत. त्याची पानांची संख्या ०४ इतकी दिसून येते. रूपाली कदम यांनी १७ पानांची संख्या असणा-या अंकाचे ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये लिखाण केलेले आहे. मोहन पाठक यांनी ०७ पानांची संख्या असणारे लेख २००४ साली लिहलेले आहेत. डॉ . एस. के. पाटिल यांनी सन २००४ साली १५ पानांचे ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये अंक असणारे लेख लिहलेले आहेत.

विद्यानिधी चित्राव यांनी सन २००४ साली एकूण १७ पानांच्या अंकांचे लिखाण केलेले दिसून येते.

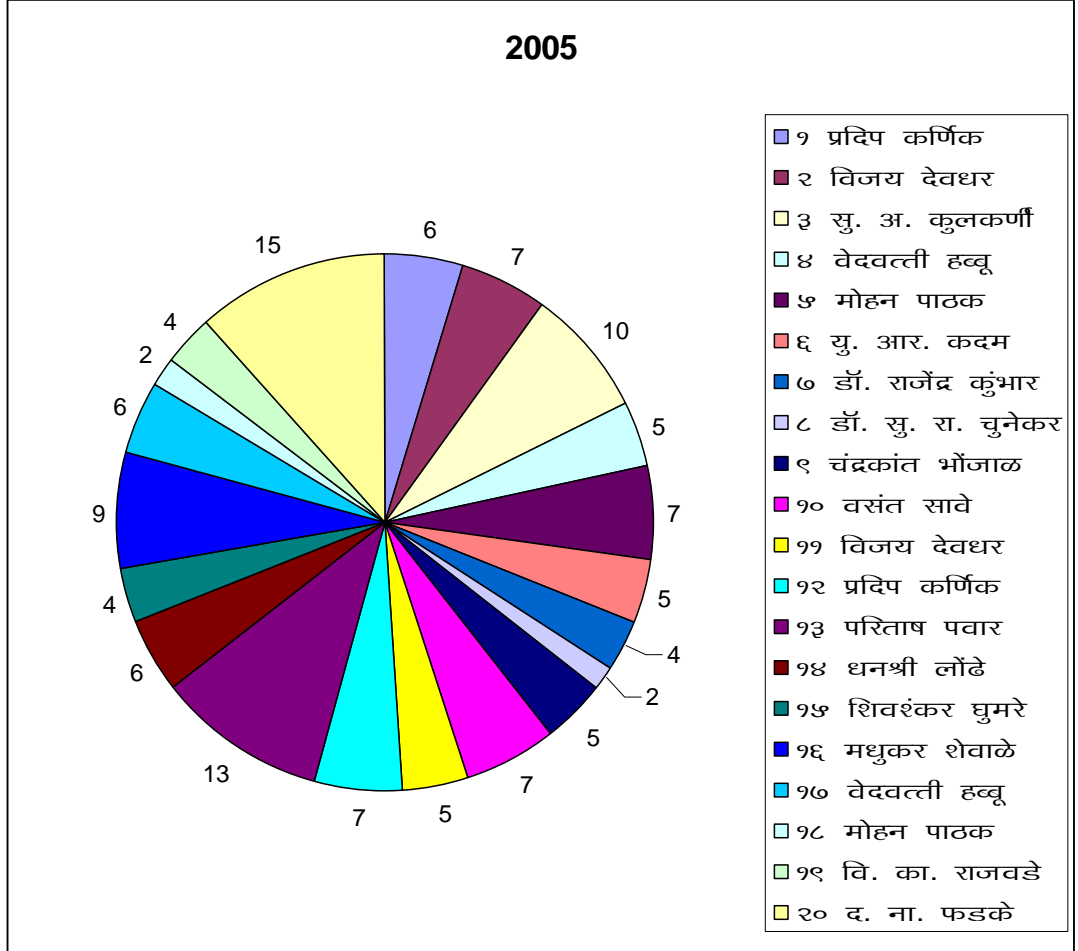
सन २००४ साली प्रसारित झालेले ज्ञानगंगोत्री अंकामध्ये १ ते १० पानांची संख्या असणारे अंक हे ५ असल्याचे दिसून येतात. तसेच १० ते २० पानांची संख्या असणारे अंक आहेत असे दिसून येते.

सन - २००५

अनं.	लेखकाचे नाव	पानांची संख्या
१	प्रदिप कर्णिक	०६
२	विजय देवधर	०७
३	सु. अ. कुलकर्णी	१०
४	वेदवल्ली हब्बू	०५
५	मोहन पाठक	०७
६	यु. आर. कदम	०५
७	डॉ. राजेंद्र कुंभार	०४
८	डॉ. सु. रा. चुनेकर	०२
०९	चंद्रकांत भोंजाळ	०५
१०	वसंत सावे	०७
११	विजय देवधर	०५
१२	प्रदिप कर्णिक	०७
१३	परिताष पवार	१३
१४	धनश्री लोंढे	०६
१५	शिवशंकर घुमरे	०४
१६	मधुकर शेवाळे	०९
१७	वेदवल्ली हब्बू	०६
१८	मोहन पाठक	०२
१९	वि. का. राजवडे	०४
२०	द. ना. फडके	१५

पायचार्ट क. २

पायचार्ट क. २ वरून असे दिसून येते की सन २००५ साली ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये एकूण २० लेखकांनी लेख लिहलेले दिसून येतात. सर्वात जास्त अंकांच्या पानांची संख्या असणारे लेख हे द. ना. फडके यांनी

लिहलेले आहेत. त्यांच्या अंकांच्या चानांची संख्या १५ इतकी आहे.

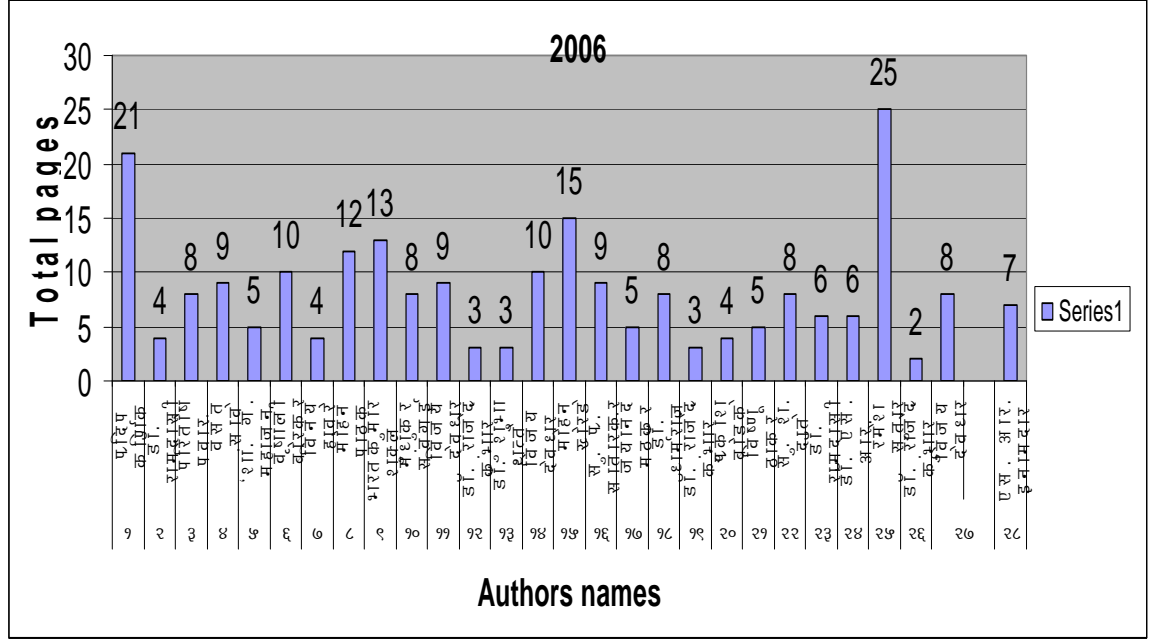
सर्वात कमी पानांची संख्या असणारे अंक हे डॉ. सु. रा. चुनेकर व मोहन पाठक यांनी लिहलेले आहेत. त्यांच्या अंकांच्या संख्या फक्त ०२ इतकी आहे असे दिसून येते. तसेच सन २००५ साली प्रकाशित झालेल्या अंकांमध्ये ०१ ते १० पानांची संख्या असणारे एकूण लेख १७ आहेत. परितोष पवार यांनी सन २००५ साली १३ पानांची संख्या असणारे लेख लिहलेले आहेत. असे दिसून येते.

सन - २००६

अ.नं.	लेखकाचे नाव	पानांची संख्या
१	प्रदिप कर्णिक	२१
२	डॉ. रामदासी	०४
३	परितोष पवार	०८
४	वसंत सावे	०९
५	शां. ग. महाजन	०५
६	वृषाली वोरकर	१०
७	विनय हावरे	०४
८	मोहन पाठक	१२
९	भरतकुमार शुक्ल	१३
१०	मधुकर संवगई	०८
११	विजय देवधर	०९

अ.नं.	लेखकाचे नाव	पानांची संख्या
१२	डॉ. राजेंद्र कुंभार	०३
१३	डॉ. शुभा थत्ते	०३
१४	विजय देवधर	१०
१५	मोहन खेरडे	१५
१६	सु. प्र. सातारकर	०९
१७	जयानंद मठकर	०५
१८	डॉ. धर्मराज वीर	०८
१९	डॉ. राजेंद्र कुंभार	०३
२०	प्रकाश बोडके	०४
२१	विष्णू ठाकर	०५
२२	सु. श. दाते	०८
२३	डॉ. रामदासी	०६
२४	डॉ. एस. आर. वाहेती	०६
२५	रमेश सुतार	२५
२६	डॉ. राजेंद्र कुंभार	०२
२७	विजय देवधर	०८
२८	एस. आर. इनामदार	०७

आलेख क. ५

वरील आलेख क. ५ वरून असे दिसून येते की ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये सन २००६ साली एकूण २८ लेखकांनी लेख लिहलेले आहेत. लेखकांनी लिहलेल्या अंकांच्या पानांची संख्या हि कमी जास्त असल्याचे दिसून येते. सर्वात जास्त पानांची संख्या असणारे अंक हे रमेश सुतार यांनी लिहलेले आहेत. त्यांच्या अंकांची पानांची संख्या २५ इतकी असल्याचे दिसून येते. प्रदिप कर्णिक यांनी २१ पानांची संख्या असणारे अंक लिहलेले आहेत.

सर्वात कमी पानांची संख्या असणारे लेख हे डॉ. राजेंद्र कुंभार यांनी लिहलेले आहेत. त्यांच्या लेखांच्या पानांची संख्या ०२ इतकी आहे.

सन २००६ साली प्रकाशित झालेल्या अंकामध्ये १ ते १० पानांची संख्या असणारे एकूण लेख २३ इतके आढळून आले. तसेच प्रदिप कर्णिक यांनी सन २००६ साली ज्ञानगंगोत्री मासिकांमध्ये २१ पानांची संख्या असणा-या अंकाचे लिखाण केलेले आहे असे निदर्शनास येते. १५ ते २५ पानांची संख्या असणारे एकूण ०३ लेखांचे प्रसारण सन २००६ साली झालेले दिसून येते.

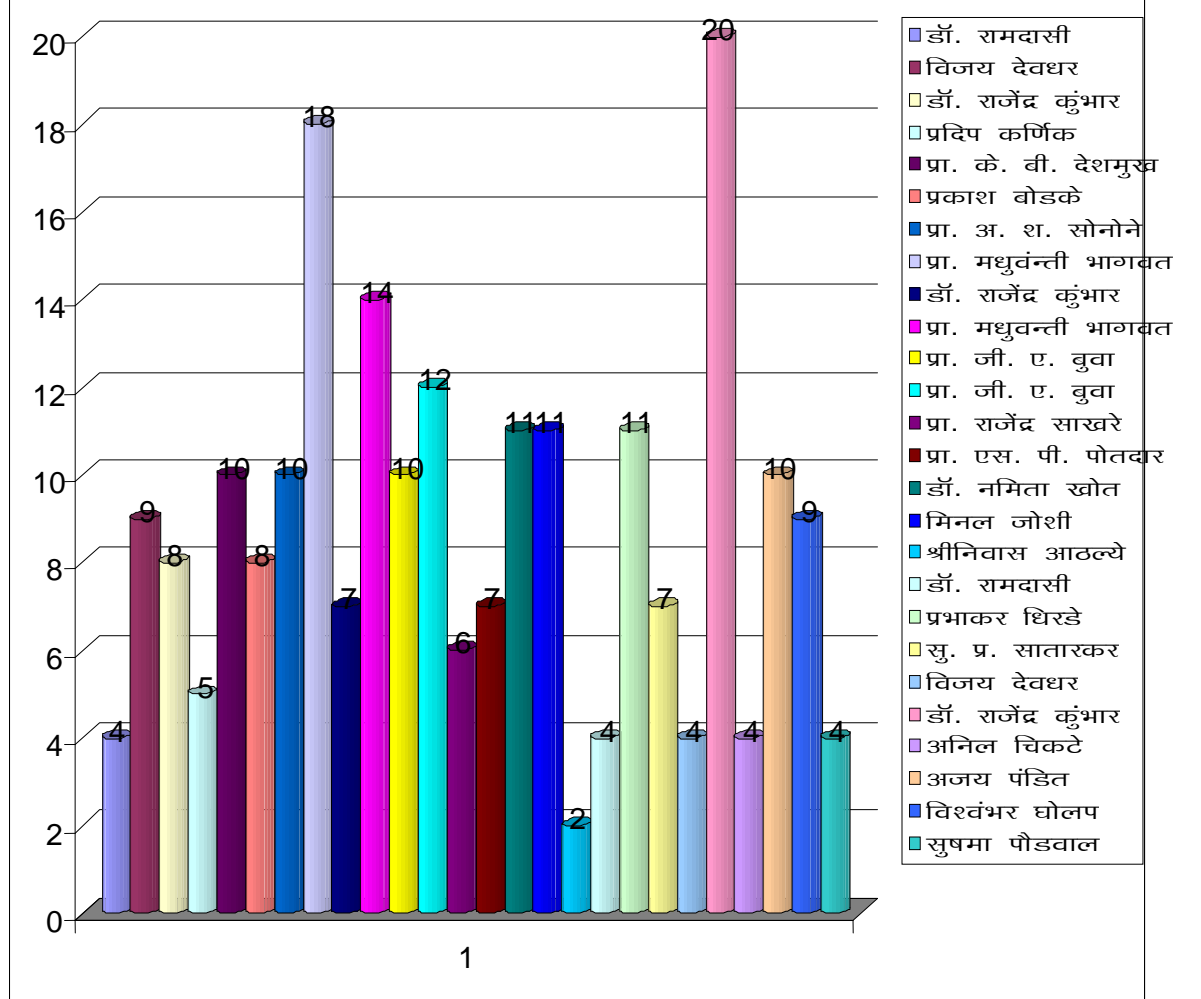
सन - २००७

अ.नं.	लेखकाचे नांव	पानांची संख्या
१	डॉ. रामदासी	०४
२	विजय देवधर	०९
३	डॉ. राजेंद्र कुंभार	०८
४	प्रदिप कर्णिक	०५
५	प्रा. के. बी. देशमुख	१०
६	प्रकाश बोडके	०८
७	प्रा. अ. श. सोनोने	१०
८	प्रा. मधुवन्ती भागवत	१८
९	डॉ. राजेंद्र कुंभार	०७
१०	प्रा. मधुवन्ती भागवत	१४
११	प्रा. जी. ए. बुवा	१०
१२	प्रा. जी. ए. बुवा	१२
१३	प्रा. राजेंद्र साखरे	०६

अ.नं.	लेखकाचे नांव	पानांची संख्या
१४	प्रा. एस. पी. पोतदार	०७
१५	डॉ. नमिता खोत	११
१६	मिनल जोशी	११
१७	श्रीनिवास आठल्ये	०२
१८	डॉ. रामदासी	०४
१९	प्रभाकर धिरडे	११
२०	सु. प्र. सातारकर	०७
२१	विजय देवधर	०४
२२	डॉ. राजेंद्र कुंभार	२०
२३	अनिल चिकटे	०४
२४	अजय पंडित	१०
२५	विश्वंभर घोलेप	०९
२६	सुषमा पौडवाल	०४

आलेख क. ६

सन २००७

आलेख क. ६ वरून असे दिसून येते की ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये सन २००७ साली एकूण २६ लेखकांनी लेख लिहण्यासाठी सहभाग नोंदविला. त्यांनी ज्ञानगंगोत्री

त्रैमासिकांमध्ये कमी जास्त पानांची संख्या असणारे लेख लिहण्याचे आढळून आले.

सर्वात जास्त पानांची संख्या असणारे लेख हे डॉ. राजेंद्र कुंभार यांनी लिहलेले आहेत. त्यांच्या पानांची एकूण संख्या २० इतकी असल्याची दिसून येते. तसेच सर्वात कमी पानांची संख्या असणारे लेख हे श्रीनिवास आठल्ये यांनी लिहलेले आहेत. त्यांच्या अंकांच्या पानांची संख्या ०२ इतकी असल्याचे दिसून येते. मधुवन्ती भागवत यांनी १८ पानांची संख्या असणा-या लेखांचे लिखाण केलेले दिसून येते.

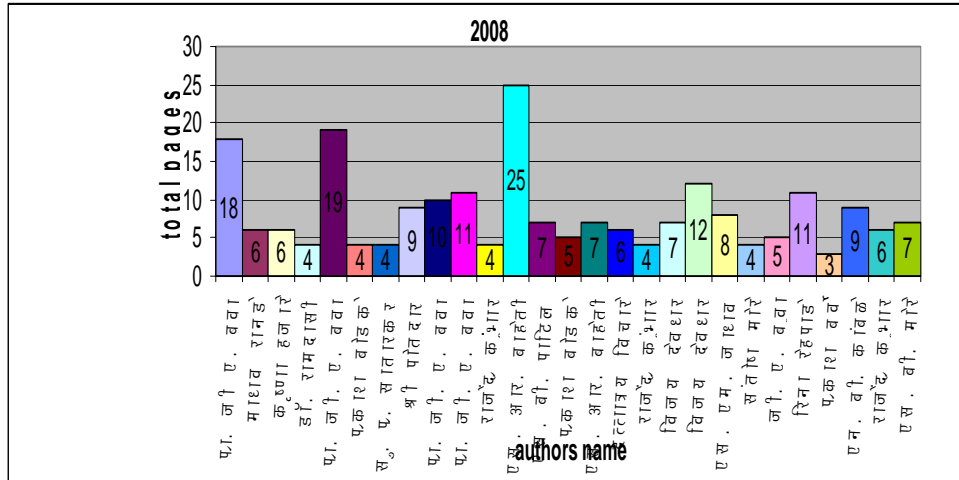
सन २००७ साली ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये १ ते १० पानांची संख्या असणारे अंक १८ असल्याचे आढळून आले. तसेच १५ ते २० पानांची संख्या असणारे एकूण अंक ०२ आहेत असे दिसून येते.

सन २००८

अनं.	लेखकाचे नाव	पानांची संख्या
१	प्रा. जी. ए. बुवा	१८
२	माधव रानडे	०६
३	कृष्णा हजारे	०६
४	डॉ. रामदासी	०४
५	प्रा. जी. ए. बुवा	१९
६	प्रकाश बोडके	०४
७	सु. प्र. सातारकर	०४
८	श्री पोतदार	०९
९	प्रा. जी. ए. बुवा	१०
१०	प्रा. जी. ए. बुवा	११
११	राजेंद्र कुंभार	०४
१२	एस. आर. बाहेती	२५
१३	एस. बी. पाटिल	०७
१४	प्रकाश बोडके	०५
१५	एस. आर. बाहेती	०७
१६	दत्तात्रय विचारे	०६
१७	राजेंद्र कुंभार	०४
१८	विजय देवधर	०७
१९	विजय देवधर	१२
२०	एस. एम. जाधव	०८
२१	संतोष मोरे	०४
२२	जी. ए. बुवा	०५

अनं.	लेखकाचे नाव	पानांची संख्या
२३	रिना रेहपाडे	११
२४	प्रकाश बर्वे	०३
२५	एन. बी. कांबळे	०९
२६	राजेंद्र कुभार	०६
२७	एस. बी. मोरे	०७

आलेख क. ७

आलेख क. ७ वरून असे निदर्शनास येते की सन २००८ साली ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये एकूण २७ लेखकांनी लेख लिहण्यासाठी सहभाग नोंदविला. सर्वात जास्त पानांची संख्या असणारे लेख हे डॉ. एस. आर.

वाहेती यांनी लिहलेले आहेत. त्यांच्या पानांची संख्या २५ इतकी असल्याचे दिसून येते. सर्वात कमी पानांची संख्या हि प्रकाश बर्वे यांच्या अंकात असल्याचे दिसून येते. त्यांच्या अंकांच्या पानांची संख्या ०३ इतकी आहे.

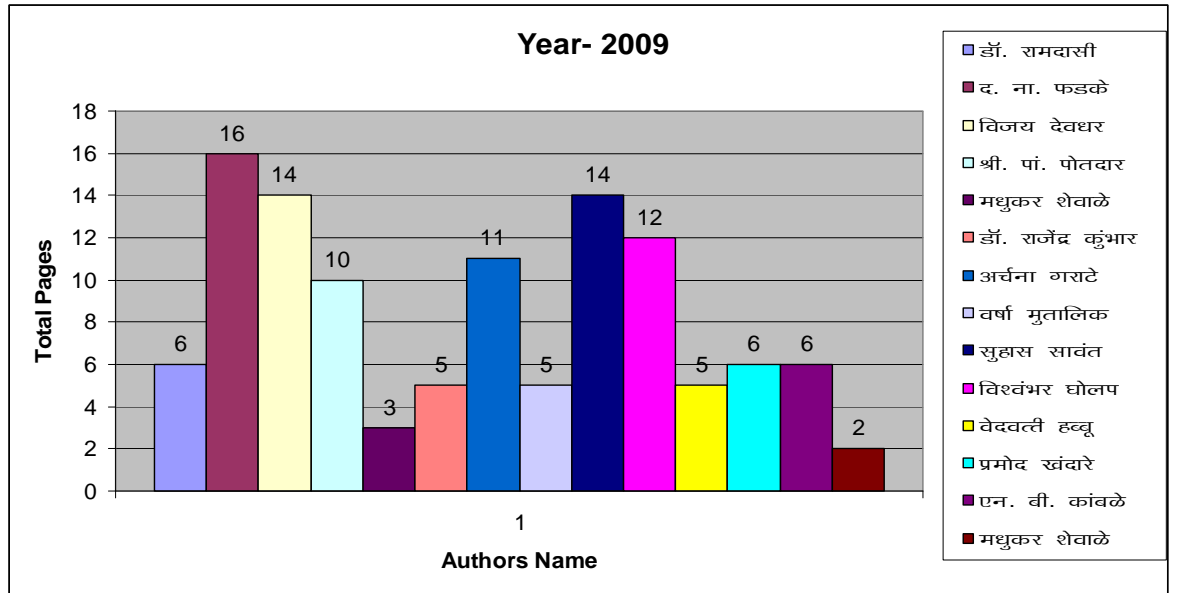
प्रा. जी. ए. बुवा यांनी सन २००८ साली एकूण १८ पानांची संख्या असणा-या अंकाचे लिखाण केलेले आहे. वरील आलेखा वरून असे दिसून येते की १ ते १० पानांची संख्या असणारे एकूण २० लेख प्रसिध्द झालेले आहेत. १५ ते २५ पानांची संख्या असणारे एकूण ०३ लेख असल्याचे दिसून येते. प्रा. जी. ए. बुवा यांनी सन २००८ साली एकूण दोन अंकांचे लिखाण केलेले आहे. त्यातील पानांची संख्या अनुक्रमे १८, १९ असल्याचे निदर्शनास येते.

सन २००९

अ.नं.	लेखकाचे नाव	पानांची संख्या
१	डॉ. रामदासी	०६
२	द. ना. फडके	१६
३	विजय देवधर	१४
४	श्री. पां. पोटदार	१०
५	मधुकर शेवाळे	०३
६	डॉ. राजेंद्र कुंभार	०५

अ.नं.	लेखकाचे नाव	पानांची संख्या
७	अर्चना गराटे	११
८	वर्षा मुतालिक	०५
९	सुहास सावंत	१४
१०	विश्वंभर घोलप	१२
११	वेदवल्ली हव्वू	०५
१२	प्रमोद खंदारे	०६
१३	एन. बी. कांबळे	०६
१४	मधुकर शेवाळे	०२

आलेख क्र. ८

आलेख क्र. ८ वरून असे दिसून येते की सन २००९ साली ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये एकूण १४ लेखकांनी लेख लिहण्यासाठी सहभाग नोंदविलेला दिसून येतो.

सर्वात जास्त पानांची संख्या असणारे लेख हे द. ना. फडके यांनी लिहलेले आहेत. त्यांच्या लेखांच्या पानांची संख्या १६ इतकी असल्याचे दिसून येते.

सन २००९ साली ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये १ ते १० पानांची संख्या असणारे एकूण ०९ लेख प्रसिध्द झालेले आहेत. आणि १० ते १५ पानांची असणारे एकूण ०६ लेख प्रसिध्द झाल्याचे दिसून येते. ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये विजय देवधर, सुहास सावंत यांनी प्रत्येकी १४ पानांची संख्या असणा-या लेखांचे लिखाण केलेले दिसून येते.

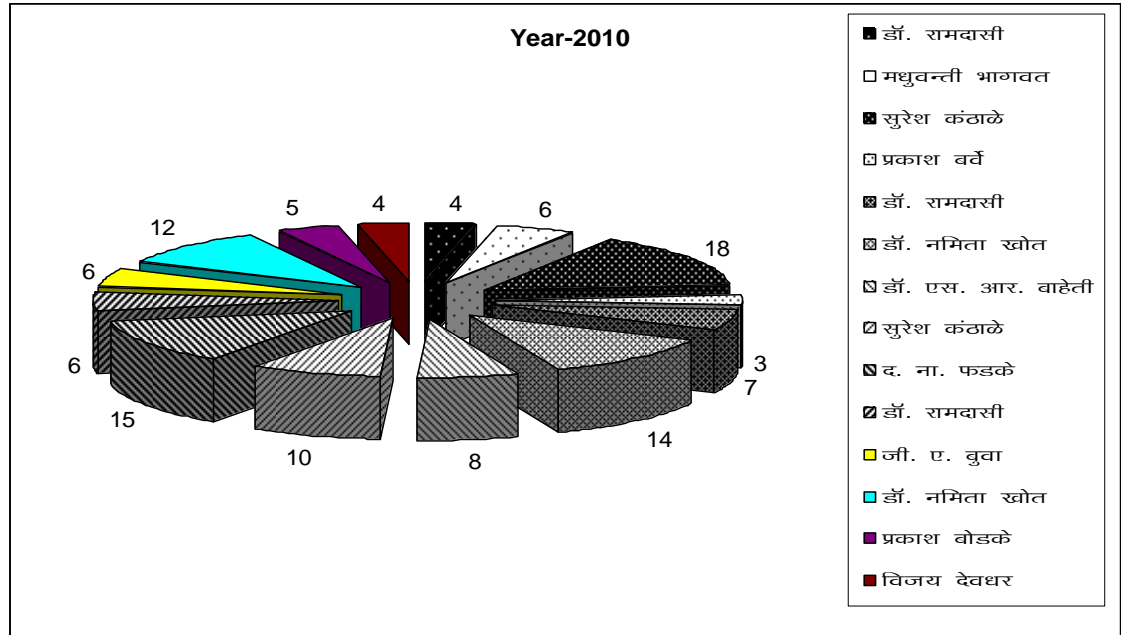
सर्वात कमी पानांची संख्या असणारे लेख मधुकर शेवाळे यांनी लिहलेले आहेत. त्यांच्या लेखांच्या पानांची संख्या फक्त ०२ एवढी असल्याचे दिसून येते.

सन २०१०

अ.नं.	लेखकाचे नाव	पानांची संख्या
१	डॉ. रामदासी	०४
२	मधुवन्ती भागवत	०६
३	सुरेश कंठाळे	१८
४	प्रकाश वर्ते	०३
५	डॉ. रामदासी	०७
६	डॉ. नमिता खोत	१४

अ.नं.	लेखकाचे नाव	पानांची संख्या
७	डॉ. एस. आर. वाहेती	०८
८	सुरेश कंठाळे	१०
९	द. ना. फडके	१५
१०	डॉ. रामदासी	०६
११	जी. ए. बुवा	०६
१२	डॉ. नमिता खोत	१२
१३	प्रकाश बोडके	०५
१४	विजय देवधर	०४

पायचाई क. ३

पायचार्ट क्र. ३ वरून असे दिसून येते की ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये सन २०१० साली एकूण १४ लेखांनी लेख लिहण्यासाठी सहभाग नोंदविलेला आहे.

सर्वात जास्त पानांची संख्या असणारे लेख हे सुरेश कंठाळे यांनी लिहलेले आहेत. त्यांच्या लेखांच्या पानांची संख्या १८ असल्याचे दिसून येते. तसेच सर्वात कमी पानांची संख्या असणारे लेख हे प्रकाश वर्ते यांनी लिहलेले आहेत. त्यांच्या लेखांच्या पानांची संख्या ०३ इतकी दिसून येते. डॉ. नमिता खोत यांनी १४, १२ पानांची संख्या असणा-या लेखांचे लेखन केलेले निदर्शनास येते. द. ना. फडके यांनी सन २०१० साली १५ पानांची संख्या असणारे लेख लिहल्याचे दिसून येते.

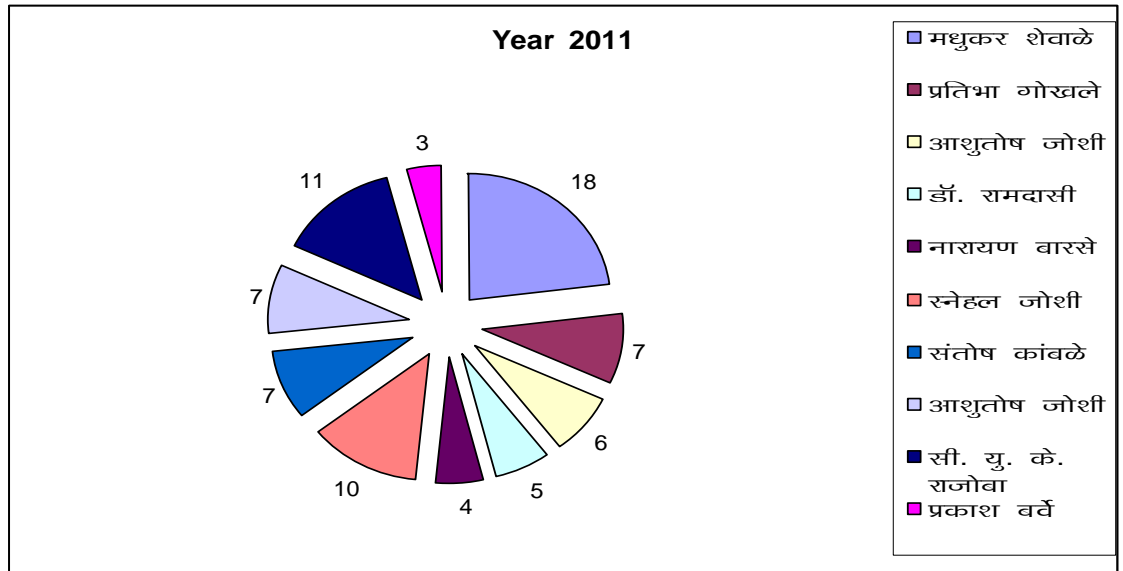
वरील पायचार्ट क्र. ३ वरून असे दिसून येते की सन २०१० साली प्रकाशित झालेल्या अंकातील प्रत्येक लेखांची पान संख्या हि कमी जास्त प्रमाणात आहे. १ ते १० पान संख्या असणारे लेख एकूण १० असल्याचे दिसून येते. तसेच १० ते १८ पान संख्या असणारे लेख हे ०५ असल्याचे दिसून येते.

सन २०११

अनं.	लेखकाचे नाव	पानांची संख्या
१	मधुकर शेवाळे	१८
२	प्रतिभा गोखले	०७
३	आशुतोष जोशी	०६
४	डॉ. रामदासी	०५
५	नारायण बारसे	०४
६	स्नेहल जोशी	१०
७	संतोष कांबळे	०७
८	आशुतोष जोशी	०७
९	सी. यु. के. राजोवा	११
१०	प्रकाश बर्वे	०३

पायचार्ट क्र. ४

वरील पायचार्ट क्र. ४ वरून असे दिसून येते की ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये सन २०११ साली लेख लिहण्यासाठी एकूण १० लेखकांनी सहभाग नोंदविला आहे. सर्वात जास्त चानांची संख्या असणारे लेख हे मधुकर शेवाळे यांनी लिहलेले आहेत. त्यांच्या लेखांच्या पानांची संख्या १८ इतकी दिसून येते. सर्वात कमी पानांची संख्या असणारे लेख हे प्रकाश वर्ते यांनी लिहलेले आहेत. त्यांच्या लेखांच्या पानांची संख्या ०३ आहे.

तसेच ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये सन २०११ साली प्रसारीत झालेल्या लेखांच्या पानांची संख्या हि कमी जास्त प्रमाणात असल्याचे दिसून येते. १ ते १० पानांची संख्या असणारे लेख ०८ इतके आढळून आले. तसेच १० ते १८ पानांची संख्या असणारे लेख ०३ असल्याचे निदर्शनास येते.

७. जीवनपटावर प्रसिध्द होणा-या लेखांचा टेबल

टेबल क.५

अ.नं.	लेखाचे नाव	लेखकाचे नाव	वर्ष
१	शंकर गणेश दाते यांचा जीवनपट	अर्चना पुजारी	२००४
२	शंकर गणेश दाते व्यक्ती आणि कार्य	प्रदिप कर्णिक	२००४
३	अजुन ताजा वास जुन्याला	शंकर गणेश दाते	२००४
४	शंकर गणेश दाते विशेषांक	डॉ. सु.रा. चुनेकर	२००५
५	शंकर गणेश दाते विशेषांक परिक्षणे	चंद्रकांत भोंजाळ	२००५
६	जागतिक किर्तीचे ग्रंथपाल डॉ. एस. आर. रंगनाथन जीवन आणि कार्य	वसंत सावे	२००५
७	प्रा. जे. एच. शेर यांचे कार्य तत्वप्रणाली	प्रदिप कर्णिक	२००५

वरील टेबल क. ५ वरून असे दिसून येते कि ज्ञानगंगोत्री मध्ये सन २००३ ते २०११ पर्यंत व्यक्तित्त्वा जीवण पटावरती एकूण ७ लेखांचे प्रकाशन झालेले आहे.

सन २००४ साली त्या पैकी ४ लेख हे शं. ग. दाते यांच्या जीवन पटावरती प्रकाशित झालेले आहेत. त्या मध्ये त्यांचे कार्य, विशेषांक यावरती माहिती प्रसिध्द झालेले आहेत.

सन २००५ मध्ये व्यक्तीच्या जीवनकार्या वरती आधारीत ३ लेखांचे प्रकाशन करण्यात आलेले दिसून येते.

वरील टेबल वरून असे निदर्शनास येते की जीवनपट, कार्य यावरती लेख प्रसारण होण्याचे प्रमाण अत्यंत कमी आहे. काहि मोजक्याच व्यक्तीच्या जीवन पटावरती लेखांचे प्रसारण झालेले आहे.

प्रकरण ५ वे

प्रस्तावना :

प्रस्तूत संशोधना मध्ये संशोधकाने ग्रंथालय शास्त्राच्या ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकांचा अभ्यास केलेला आहे. या त्रैमासिकांमध्ये प्रसारीत होण-या साहित्याचा आशय विश्लेषणात्मक पध्दती द्वारे अभ्यास केलेला आहे. त्यामध्ये प्रामुख्याने आलेख, टेबल, पायचार्ट इत्यादीद्वारे माहितीचे विश्लेषण केलेले आहे. ह्या संशोधनाद्वारे संशोधकांनी काही निष्कर्ष व शिफारसी सुचविण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

निष्कर्ष :

१. ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकांत प्रसिध्द होणारे सर्व अंक ग्रंथालयशास्त्राशी संबंधित आहेत.
२. ग्रंथालयशास्त्राच्या विविध विषयांवरती लेखांचे प्रसारण केलेले आहेत.
३. ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकांमध्ये प्रामुख्याने जास्तीत जास्त लेख हे माहिती तंत्रज्ञान, व्यवस्थापन मराठी ग्रंथसंग्रह इत्यादी विषयावरती प्रसारीत झालेले आहेत. लेखकांचा वरील विषयावर जास्त लेख लिहण्याचा कल दिसून येत आहे.
४. ज्ञानगंगोत्री अंकामध्ये सुरुवातीच्या कालावधी मध्ये ग्रंथालयाच्या सर्व विषयावरती लेखांचे प्रसारण

झालेले आहे. त्याची संख्या पुढील कालावधी मध्ये कमी कमी होत गेलेली दिसून येते.

५. सन २००४ पासून सर्व अंक ऑन लाईन उपलब्ध आहेत. अंक प्राप्त करण्यासाठी कोणत्याही आडचणी येऊ नयेत या मागील उद्येश ठेवलेला दिसून येतो.

६. ज्ञानगंगोत्री या मासिकांमध्ये लेख लिहणारे लेखक हे विविध ठिकाणचे असल्याचे दिसून येते.

७. ज्ञानगंगोत्री या मासिकांमध्ये लेख लिहणारे लेखक हे ग्रंथालयांशी संबंधित आहेत. त्यांना येणा-या दैनंदिन आडचणी या विषयीची माहिती ज्ञानगंगोत्री मध्ये अंकाद्वारे प्रसारीत केलेले आहे.

८. ग्रंथालया मध्ये येणारे नवीन तंत्रज्ञान, नवीन आज्ञावली इत्यादी अशा अनेक विषयावरती ज्ञानगंगोत्री मध्ये माहिती प्रसारीत केली जाते.

९. ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये सर्वात जास्त लेख हे मुंबई या ठिकाणच्या लेखकांनी लिहलेले आहेत. लेखकांची संख्या १४ इतकी दिसून येते.

१०. ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये लेख लिहणा-या लेखकांची सर्वात कमी संख्या सांगली व जालना येथील आहे त्यांची संख्या फक्त प्रत्येकी ०१ इतकी आहे.

११. सन २००३ पासून आज पर्यंत ज्ञानगंगोत्री या मासिकाचे संपादक म्हणून डॉ. मधूकर शेवाळे यांनी काम केलेले दिसून येते.

१२. ज्ञानगंगोत्री या मासिकसचे सन २००३ ते २०११ या कालावधी मध्ये सर्वात जास्त अंक हे सन

२००५ साली प्रकाशित झालेले आहेत. त्याची एकूण संख्या ४५ इतकी होती.

१३. ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकांतील सर्वात कमी अंकाची संख्या सन २०११ साली प्रसारीत झालेली दिसून येते त्याची एकूण संख्या फक्त ०८ इतकी होती.
१४. ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये लेख लिहणारे सर्व लेखक हे महाराष्ट्रातील आहेत.
१५. ज्ञानगंगोत्री मासिकामध्ये सुरुवातीच्या कालावधी मध्ये अनेक लेखकांनी लेख लिहलेले होते. परंतु पुढिल काळा मध्ये त्यांनी लेख लिहलेले दिसून येत नाहीत.
१६. ज्ञानगंगोत्री मासिकामध्ये प्रसारीत होणा-या अंकाच्या पानांची संख्या ही कमी जास्त प्रमाणात आहे.
१७. ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकांमध्ये प्रसारीत होणा-या जास्तीत जास्त पानांची संख्या २५ इतकी असल्याचे दिसून येते.
१८. ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकांमध्ये लेख लिहणारे लेखक हे ग्रंथालय कर्मचारी, ग्रंथालय व्यावसायिक, अभ्यासक, व आय. टी. शी संबंधित असल्याचे दिसून येते.

शिफारसी :

१. ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकामध्ये ग्रंथसूची, तालिकीकरण ह्या सारख्या ग्रंथालय विषयावरचे लेख सतत प्रसिध्द करणे गरजेचे आहे.
२. ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये लेखकांनी लेख लिहण्याचे सातत्य टिकवून ठेवणे आवश्यक आहे.
३. ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये प्रसारीत होणारे लेख हे जिवनपट, आत्मचरित्र इत्यादी विषयावर प्रसिध्द होणे आवश्यक आहे. जेणे करून त्या व्यक्तित्वाच्या ज्ञानाचा फायदा इतरांनाही घेता येईल.
४. ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये सार ह्या विषयावर अत्यंत कमी लेखांचे प्रसारण झालेले आहे. त्यामध्ये अद्यावता आणून त्यावरती लेख प्रसिध्द करणे गरजेचे आहे.
५. पर्यटन ग्रंथालये, ग्रंथपालन इतिहास, युक्तीवादाची साधने बजेट, हस्तलिखितशास्त्र, विषयसूची, इत्यादी विविध विषयावर लेखांचे प्रसारण अत्यंत कमी झालेले आहे. अशा विविध विषयावर लेख प्रसारीत करणे आहे.
६. ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांत लेख लिहणारे सर्व लेखक हे महाराष्ट्र राज्यातील आहेत. इतरांनाही ज्ञानगंगोत्री मध्ये सहभाग करून घेण्यासाठी प्रयत्न होणे गरजेचे आहे.
७. ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकांमध्ये लेखकांनी लिहलेल्या अंकाच्या पानांची संख्या हि अतिशय कमी दिसून येते त्यामध्ये वाढ करणे आवश्यक आहे.

८. ज्ञानगंगोत्रीचे जुने अंक ऑन लाईन उपलब्ध नाहित तरी वाचकांच्या सोयी करीता ते ऑनलाईन उपलब्ध करणे गरजेचे आहे.
९. ज्ञानगंगोत्री मध्ये प्रसिध्द होणारे लेख या मध्ये सतत अद्यावता असणे गरजेचे आहे.
१०. वर्गीकरण सेट, नेट इत्यादी विषयावर अंकाचे प्रसारण करणे आवश्यक आहे.
११. सार्वजनिक ग्रंथालये, विशेष ग्रंथालये इत्यादी विषयावर माहिती त्यांचे नियम या विषयावर लेखांचे प्रसारण होणे गरजेचे आहे.

पुढिल संशोधनास दिशा :

प्रस्तुत संशोधनात फक्त ज्ञानगंगोत्री त्रैमासिकाचा आशय विश्लेषणाचा अभ्यास केला गेला. भारतातून प्रसिध्द होणा-या ग्रंथालय शास्त्रातील इतरही मासिकांमधून प्रसिध्द होणा-या लेखांचा अभ्यास अशा प्रकारे केल्यास ग्रंथालय शास्त्रातील घडामोडी तसेच नवीन विषयावर चालणारे संशोधन, परिषदा, चर्चा, विविध प्रकारच्या कार्यशाळा, ग्रंथालय शास्त्रांमधील नवीन प्रकारचे आज्ञावली, बारकोडींग सिस्टीम, सहकारी तालिकीकरण, वर्गीकरण इत्यादी विषयावरची माहिती ग्रंथालय कर्मचा-यांना सहज मिळू शकेल आणि ग्रंथालयशास्त्रात कशा प्रकारच्या संशोधनाची तसेच सेवांची आवश्यकता आहे हे ही समजू शकेल.

आजच्या माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगा मध्ये खुप मोठया प्रमाणात माहितीची निर्मिती होत आहे. हि सर्व निर्माण

झालेली माहिती एकत्रित साठविणे व तिची पुनः प्रतिप्राप्ती करणे अत्यंत अवघड झालेले आहे. त्या मध्ये प्रामुख्याने सर्वच ग्रंथालयांना जागेची समस्या निर्माण होत आहे. त्यामुळे ह्या सर्व माहितीचे आशयात्मक विश्लेषण करून ती कमीत कमी जागे मध्ये जादा माहिती कशी साठविता येईल हे शोधणे आवश्यक आहे. तसेच वाचकाला तुरंत सेवा कशा प्रकारे देता येईल ग्रंथालया विषयी प्रसिध्द होणारी नियतकालिके संवाद पत्रिका सम्मेलने इत्यादीची माहिती एकत्रित करून ती ग्रंथालय कर्मचा-यांना अभ्यासकांना संशोधकांना देणे आवश्यक आहे.

वरील सर्व गोष्टींचा विचार करून संशोधकाने मराठीतून प्रसिध्द होणा-या ग्रंथालय शास्त्राच्या ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकांमधून प्रसारीत होणा-या साहित्याचा आशय विश्लेषणात्मक अभ्यास हा विषय निवडलेला होता. परंतु मर्यादित वेळे मुळे या संशोधनास काही मर्यादा आलेल्या आहेत. या विषयात आणखि ही खूप संशोधनास वाव आहे. पुढील विषया मध्ये देखिल संशोधन व्हावे असे संशोधकास वाटते.

१. ग्रंथसुचीचा आशय विश्लेषणात्मक अभ्यास.
२. ग्रंथालय शास्त्राच्या इतर मासिकांचा विश्लेषणात्मक अभ्यास.
३. ग्रंथालय शास्त्राच्या विविध विषयावरील प्रकल्पाचे आशय विश्लेषणात्मक अभ्यास.

संदर्भसूची

अ) मराठी वाचन साहित्यांची सूची :

१. आगलावे, प्रदिप “संशोधन पध्दतीशास्त्र व तंत्र”
विद्याप्रकाशन, नागपूर, तिसरी आवृत्ती, पृ. क्र. १७,
२०००.
२. बर्वे, सुनिता आभिजित, यांचे संशोधन कार्य, “astronomy
journal चा आशय विश्लेषणात्मक अभ्यास” पुणे
विद्यापीठांतर्गत एम. लिब. आय. एस्सी. पदवी
अभिसक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प
१९९५-१९९७.
३. क-हाडे, बी. एम., “शास्त्रीय संशोधन पध्दती”पिंपळापुरे
ॲण्ड कं पब्लिकेशन तिसरी आवृत्ती,जून २०११,
नागपूर, पृ. क्र., ३८७.
४. कोण्णूर, एम. बी., “ग्रंथालय माहितीशास्त्र कोश”,
डायमंड पब्लिकेशन, प्रथम आवृत्ती नोव्हेंबर २००८ पृ.
क्र. ८२-८३.
५. कर्णिक, प्रदिप: “संशोधन प्रकल्प: स्वरूप व लेखन
पध्दती”, य. च.म. मु. विद्यापीठ, नाशिक-२००९.
६. कुंमोजकर, ग. वि., “संशोधन पध्दती व संख्याशास्त्र”
कोल्हापूर: फडके प्रकाशन, १९८९.
७. संत, दु. का., “संशोधन पध्दती, प्रक्रिया व अंतरंग”
पुणे: विद्यार्थी गृह प्रकाशन, १९८८

८. रिसवडकर, म. रा., “ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्राची संशोधन पध्दती” य. च.म. मु. विद्यापीठ, नाशिक-२००९.
९. मुळे, रा. श. आणि उमाठे वि. ल., ‘शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे’ नागपूर, महाराष्ट्र ग्रंथालय, २री आवृत्ती, पृ. क्र. १३,
१०. पवार,एस. पी., “ग्रंथालय व माहितीशास्त्र”, कोल्हापूर, फडके प्रकाशन, १९९९.
११. निकोसे, सत्यप्रकाश, “ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र संशोधन पध्दती”, नागपूर: प्रज्ञा प्रकाशन, २००७.
१२. ज्ञानगंगोत्री अंक माच- एप्रिल - मे २००८ पृ. क्र. ३८, ३९.
१३. सेलूरकर नितिन नंदकुमार, यांचे संशोधन कार्य य. च. म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लिब. आय. एस्सी. पदवी अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प २००६-२००७.
१४. पटार्ईत जगन्नाथ विठठलराव, य.च.म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प २००८-२००९ : “ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र निष्णात शिक्षणक्रम अंतर्गत उस्मानाबाद अभ्यास केंद्रावर सादर झालेल्या संशोधन प्रकल्पांचा आशय विश्लेषणात्मक अभ्यास.”
१५. देसाई जयश्री भास्कर यांचे संशोधन कार्य, य.च.म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प

२००५-२००६.: “धुळे जिल्हयातील वरीष्ठ महाविद्यालयाच्या वार्षिक अंकाचे आशय विश्लेषण एक अभ्यास.”

१६. धुळे प्रतिभा वा., यांचे संशोधन कार्य, य.च.म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प २००८-२००९. “जर्नल ऑफ डॉक्युमेंशन या नियतकालिकातील लेखांचा आशय विश्लेषणात्मक अभ्यास.”

१७. भोसले रामभाऊ गोविंद , यांचे संशोधन कार्य य.च. म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प २००६-२००७. “जीवन शिक्षण या नियतकालिकांतील लेखांचे आशय विश्लेषण एक अभ्यास.”

१८. तिजारे निता, यांचे संशोधन कार्य य.च.म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प २००८-२००९. “शिक्षण संकमण या नियतकालिकातील प्रकाशित लेखांचे आशय विश्लेषण.”

१९. ठाकरे भिला पंडित, यांचे संशोधन कार्य य.च.म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प २००७-२००८. “अभिव्यक्ती : माध्यम चर्चेचे मराठी त्रैमासिक याचे आशय विश्लेषण.”

२०. देवरे मनोज रावसाहेब, यांचे संशोधन कार्य य.च.म. मुक्त विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी

अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प
२००९-२०१०. “साहित्यसूची या नियतकालिकाचे आशय
विश्लेषण.”

२१. जोगेकर प्रदिप, यांचे संशोधन काय य.च.म. मुक्त
विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी
अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प
२००६-२००७. “दैनिक लोकमतच्या साप्ताहिक मंथन
पुरवणीतील येणा-या ग्रंथपरिक्षणाचा विश्लेषणात्मक
अभ्यास.”

२२. नाडे सुनिता, यांचे संशोधन कार्य य.च.म. मुक्त
विद्यापीठांतर्गत एम. लीब. आय. एस्सी. पदवी
अभ्यासक्रमासाठी सादर केलेला संशोधन प्रकल्प
२००७-२००८. “दैनिक लोकमतच्या साप्ताहिक मंथन
पुरवणीतील येणा-या ग्रंथपरिक्षणाचा विश्लेषणात्मक
अभ्यास.”

ब) इंग्रजी वाचन साहित्यांची सूची :

२३. Bhusha Charles and Harter Stephens, “Research Methodology in
Librarianship Technique and Interpretation, “Newyork academaic
press, 1980. p. 3.

२४. Best J. W., “Research in Education”, New Delhi, printice Hall ,
1993, p. 15.

२५. Balasubramanin, p., Baladhayathum, a., “Research Methodology in
Library Science” A Deep & Deep publication, New Delhi, Ed. 2,
2011 , p. 221.

२६. Sadhu, A. N., and Sing, “Research methodology in Social science
Bombay” Himalaya Publishing house,1993, p. 287.

२७. Karande, A. G., : “Areas And Methods Of Research in Library and Information science”, IASLIC Bulletin, 1989.
२८. Best J. W. “Research in Education”, New Delhi, Prentice Hall, 1963,
२९. Gopal, M. H .“An Introduction to Research Procedure in social science”, Bombay, Asia pub. House, 1970.

क) वेबसाईटस

३०. [http:// www.ycmoudigitaluniversity.ac.in](http://www.ycmoudigitaluniversity.ac.in)
३१. <http://www.ijdt.com>
३२. [http:// www. Indian journal .com](http://www.Indianjournal.com)